

ЯКЪУБ
ЗЕККИ

БАХТ
АНАХТАРЫ

А

Фур

ЯКЪУБ
ЗЕККИ

БАХТ
АНАХТАРЫ

Икялер

Вайтайдангале,
койдеемеле,
Достай Черкез-амгге
уриней иле.

Салтук

апрель 1970с.

ФУР ГЪУЛЯМ АДЫНА БЕДИЙ ЭДЕБИЯТ НЕШРИАТЫ
ТАШКЕНТ — 1969

Якъуб Зекки (Умеров Якъуб Муратович) бизим эдебиятка та отузынджы йыллары кельди. Эм онынъ сафында темелли къалды. Биринджи икяелери район ве меркезний газеталарда, журналларда басылдылар.

Ватан дженки арфесинде арбий хызметте эди. Сонъ, джесюр дженкчи-матрослар арасында атешли ялыларда, толкъунлы денъиз коксюнде душманнен къатты урушты. Сабыкъ топчы Ватан курешинде, яраланды, тюзельди. Сонъ, кене дженклешти. Уруш вакъытында элинден къалемини ташламады, Язды. Джебэ газеталарында эсерлери басылды.

Сонъ, дженк битти...

Якъуб озюнинъ аджанп икяелеринен бизим окъуйджыга белли.

Бу китапчыкъга кирген икяелер языджынынъ сонъ вакъытта язган эсерлеридир.

Зекки Якъуб.

Бахт анахтары. Икяелер. Т., Гляфур Гюлям адына бедий эдебият нешрияты, 1969.

112 бет. Тиражы 10000.

Зекки Якуб. *Ключ счастья.* Рассказы.

С (Крым-тат)

БАХТ АНАХТАРЫ

I

Завод кѡпысыдан чыкѣып, малле сокѣа-гѣына айлангѣанда кѣалдырым кенарында ойнагѣан балачыкѣлардан бири Дилявернинѣ балагѣына япышты. Бу кѣыскѣа антерли кичкене кѣызчыкѣ мавы козѣлеринин Диляверге тикип, «баба-баб-ба» деди ве озюне ант тильнен сѣйлсене башлады.

Дилявер, истер-истемез, токталмагѣа мелжбур олды, балагѣыны джибермей тургѣан сары баш кѣызчыкѣкѣа эгильди.

— Бабанѣа бенѣзеттинѣми, сырлы козѣ?

Хош гонѣюльден янѣгѣырагѣан бу суальге джевап ерине мавы козѣ кѣызчыкѣ кене де «ба-ба-ба» эджаларыны текрарлады.

— Анѣлаштырып айтса шуны, акѣыз,— деди Дилявер ве баланынѣ огюне тиз чѣкти...

Заводкѣа ишке кетяйткѣан ишчилерден бири Дилявернинѣ янында токталып, мавы козѣ кѣызчыкѣкѣа:

— Акѣыз, Зейнеп, сен кене азбарынѣыздан кѣачтынѣмы?— деп сорады.— Тез ол, эвге кет! Ананѣ дарылыр,— о Диляверге козѣ ташлады. Кѣомшумызнынѣ баласы... Бабасынен бир цех-

те ишлей эдик. Пьянса тептек гуль киби баланы ташлап, къайладыр, ёкъ олып кетти. Сабийниң актылы кесмей, бабасыны беклеп, эр кунъ завод къапысы япына келе, бабасыны козете. Не япаджакъсынъ, сабий...

Дилявер юректен ынджынды. Мавы козь Зейнепчикниң йымшакъ сачларыны сийнады, сонъ къучагъына алып, малле сокъагъы бою адымлады. Зейнепчик ятсырамады, онынъ бойнуна сарылды ве манасы анълашылмаз сёзлер айта берди.

Дилявер омюринде биринджи кере къучагъында яш бала туткъанындан, юрегинде пасылдыр, бир анълашылмаз севинч ис этти.

Эгер ёл четиндеки азбардан янъгъырагъан сес оны абдыратмагъан олса, Зейнепчикни къучагъындан ташламакъ бельки актылына биле кельмез эди. Зейнепчик оларгъа догъру ашыкъкъан къадынны корип, шадлыкънен сесленди ве назик эльчиклерни узатты:

— Ан-нан-на!

— Козь алмакънынъ чареси ёкъ, не де чая бала экенсиңъ,— деп муляйим яш къадын Диляверниң къучагъындан кызчыкъны тартып алды.

— Мен оны завод огюнде расткетирдим,— деди Дилявер.— Иштеп чыкъкъанлар арасындан бабасыны беклесе керек. Сиз онъа дарыланъыз...

Муляйим яш къадын бир аз ачувынны ятыштырып:

— Онынъ бабасы, энди чокътап заводында, баласында ташлап къачты,— деди ве азбаргъа кирип кетти.

Дилявер, шепъликнен къол салламакъта олгъан Зейнепчикнинъ артындан бакъып къалды.

II

Айланыр куню Дилявер иштеп чыкъкъанда, Зейнепчик кене де завод къапысы огюнде эди.

— Зейнеп! Сен кене эвден къачтынъмы?— деп сорады Дилявер,—Зейнепчик шу дакъи-къасы Дилявериниъ янына чапып кельди. Дилявер онынъ элинден тутып, къыска адым-ларнен арекет этти. Олар, бир-бирине анълашылмаз тильде сёйлене-сёйлене, меркез ёлпынъ башындаки тюкянга кирдилер. Лякин конфет къутусыны коръгени киби Зейнепчикнинъ чырайы бозулды.

— Сен конфет севмейсинъми, не?— деп сорады Дилявер Зейнепчикнинъ огюне чёкип. Зейнеп ятсыравнен башыны асты.— Чекниме акъыз, биз энди эски достлармыз да гъальба,— деди Дилявер конфет къутусыны зорип оиъа туттырып.— Ал, конфеттен адамга зарар тиймез...

Дилявер гастронотдан чыкъып, Зейнепчикни эвлерине къадар озгъарды. Онда юзюм асмалары тюбюнде отурып, лакъырдыны девам эттилер. Тезден Зейнепчикнинъ анасы пейда олды.

— Сиз меним къызыма севда олдынъыз, гъальба?— деп кулюмспреди.

— Дегенинъиз догъру,— Дилявер мулайым яш къадынга козь ташлады. Сонъ шакъанен къошты:— къызынъызга да, онынъ анасына да.

Олар юректен шакъылдап кульдилер. Сагълам мучели, тюзгюн сыфатлы бу муляим яш къадыннынъ комиюр киби сия ири козьлери, кумюш аэнкли кулькюси ве шырын давушы Диявернинъ дикъкъатыны джелъп этти.

Биринджи корюшюв чокъкъа сюрди. Диявер энди эвге къайтмагъа вакъыт экенини сезсе де, отура берди. Зейнепчикнинъ анасы Шефикъа онъа шакъанен:

— Сизни беклей-беклей къадынынъызынынъ козьлери дёрт олгъандыр,— деди.

— Эгер дёрт дегиль, секиз олса биле, къаршымдакилерининъ экисини оларгъа депъишмес эдим,— деп кулюмсиреди Диявер.— Мен сизни ишинъизден къалдырдым, гъальба, багъышланъыз...

— Ойле аджеле ишимиз ёкъ, раатсызланманъ...

— Ёкъ, кетмеге вакъыт,— Диявер аякъкъа турды ве Зейнепчикни къучагъында ташлады.— Эписи бир сиз майъа, къал-мусафир ол демеге джесарет эталмазсыз.

— Ойле фикиринъиз олса, эрте-ярыкъ ёнесенъиз яхшы олур. Сиздай мусафирни яткъызмагъа да еримиз ёкъ,— деди Шефикъа куле-куле ве Зейнепчикни джетип Дияверни ёлкъапыгъа къадар озгъарды.

III

Диявернен Шефикъанынъ корюшювлери сыкълашкъан сайин, араларындаки достлукъ ве муаббетлик мукеммеллеше берди. Зейнепчик де Дияверге алышып къалды, о кельмеген куню «баб-ба-ба» деб анасына шынъшыкълады.

Оларнынъ достлугъы акъкъында малле

ичинде энди билымсген адам кьалмаса да, Дилявер келсджектеки мерамы хусусында Шефикъагъа ич бир шей демеди. Бу Шефикъаны раатсызландырды.

Яз башында Шефикъанынъ тизеси мусьяфирликке кельди. О Диляверни корип тапышкъан сонъ, яш къадыннынъ омузыны таптап:

— Айды, балам, энди къысмет олса, бу огъланнен сен бахытлы олурсынъ,—деди.— Табиатлы, намуслы йигитке бенъзей...

— Билмейим тизечингим, о мында секиз айдап берли келип-кете, лякни ойле бир шей айтмады.

— О да не я?

— Акъылым етмей... Мен онъа не дерим... Бир тюшонджеси бардыр даа...

— Акъыз, о бельки сенинъ баланъ олгъанына чекинедир,— Эсма тизе яры фысылдынен Шефикъанынъ кьулагъына эгильди.— Бойдакъ йигитке балалы къадын алмакъ кьолай дегиль...

— О, Зейнепчикни пек себе. Кельген сайын онъа чешит бахшышлар кетире. Менден пек Зейнепчикнен огъраша. «Зейнеп бизим бахтымызнынъ анахтарыдыр»,— деп онъа джаныны биле бермеге азыр. Ич бир шей анъламайым, тизе...

— Билесинъми, къызым, Зейнепчикни мен койге алып кетейим, отурсын бизде. Ич кимсеге зарары тиймез.

— Вай тизе, сиз шаштыпъызмы? Зейнепсиз мен тарсыкъып олерим.

— Зарар ёкъ, бир-эки афта къыйналырынъ, сонъ алышып кетерсинъ. Дживан къадынгъа озь бахты акъкъында да тюшонмек керек.

Бу теклифнен кѡзгъалгъан тюшюнджелер азабы Шефикъаны гедже-кунъдюз кыйнады. Лякин Эсма тизе коюше къайткъанджек, Зейнепчиктен айырылышув фикирине Шефикъа керчектен де алыша башлагъан эди.

IV

Дилявер эки афта къадар раатлыкъ эвинде олып, озъ ерине къайтты ве Зейнепчикнен Шефикъагъа кетирген бахшышларыны топлаштырып, оларнынъ эвине ашыкъты. Бугунъ энди чокътан берли къалиби тѣрюнде ташыдыгъы энъ кыйметли арзусыны, энъ юксек макъсадыны Шефикъагъа бильдирмек къарарына кельди. Ыылбаш байрамыны олар мытлакъ бирликте кечирип, сонъра янъы омюр башлар...

Хош хаялларнен къанатлангъан Дилявер ель киби ёнеди. Босагъадан атлагъанынен къаршысына чыкъкъан Шефикъаны, энди озюнинъ энъ якъын адамы киби къучакълады ве атешли дудагъындан опыти. Шефикъа да бунъа итираз къоштермеди, онынъ бойнуна сарылды. Оларнынъ экиси де бу дакъикъа озълерини дюньяда энъ бахытлы кимселер сандылар. Эбет, бу чагъдаки адамгъа даа не керек!

Дилявер Шефикъанынъ беллини джибермейип, дивангъа чекип отуртты, бир къач дакъикъа олар бир-бирлеринден козьлерини алмай назлы-назлы бакъып къалдылар. Сагълыкъ, вазият суаллеринден сонъ Дилявер аякъкъа туруп кетирген къутуларынынъ бирини Шефикъагъа узатты, экинджи къутунунъ сабинни къыдырып чет-чевреге козь ташлады. Лякин эвде Зейнепчикни коралмады.

— Зейнеп къайда я?— деп сорады о мугъайып. Гуя онынъ джаны насылдыр бир ямаплыкъ сезди.

— Зейнепни Эсма тизем алып кеткен эди.

Бу хабер Диявернинъ юрегине окъ киби санчылды. Онынъ шенълиги гъамлы тюшюнджелер батагъына чомды. Бир кереден чырайы тюрленди.

Буны корьген Шефикъа макъсадыны анълатмагъа тырышып:

— Сен неге кюсип къалдынъ я?— деди ве джыллы къолларынен онынъ бойнуна сарылды.— Энди бизге ич кимсе кедер этмез...

Шефикъанынъ бу сёзлери Дияверни даа терен атешке атты. О, бир даа юмгъан агъызыны ачмады, омузларыны асылдырып, яваш-яваш къапыгъа адымлады.

«Бахт анахтарынынъ» джоюлувындан асыл олгъан кедерни Шефикъа бундан сонъ анълады...

МУКЪАДДЕС К Ъ А И Д Е

Мерзие дерсиниъ сонъуны сабырсызлыкъ-
нен бекледн. Бугунъ, джума эртеси акъшамы,
эрте-ярыкъ о Фазиле тизесинне бармагъа инет-
ленген эдн.

Чанъ сесини эшиткенн киби, Мерзие деф-
тер ве китапларыны сыныфдашларына къал-
дырып ёлгъа чыкъты.

Мерзие, энди, учъ-дёрт айдан берли мын-
да окъуса да, шеэр шарантине эп даа алы-
шамай эдн. Шимди, геджелейин, тынч сокъакъ
бою бир озю адымлагъанда оны, насылдыр,
бир титислик сескенюв сара, чет-чевреге ко-
зете бере, шай олса да ёлуна девам эте.

Сакъынгъан козьге чёп тюшер, дегенлерн
асылсыз дегиль экен: тахта копюрден кечип,
тар аралыкъ кошесине якълашкъанда онынъ
ёлунда эки кольге пейда олды. Мерзие ара-
лыкънынъ экинджи тарафындаки къалдырым-
гъа авушмакъ истеди. Онынъ мерамыны
сезген кольгелер ёл кестирип, алдына чыкъ-
тылар.

Мерзие оларнынъ саргъуш олгъанларыны
ве энди келип-кечкенлерге окъталаджакъла-

рыны дуйды ве джагъалай берип отъмеге ын-
тылды. Лякин алчаракъ кольге онынъ билегине
япышып:

— Токъта эсмерим, неге ашыкъасынъ?...
Ашыкъкъан къыз къоджада чул тутмаз...
Кель, таныш олайыкъ,— деп ырджайды.

Мерзие бар кучюнен силькинип онынъ
панджасындан сыпты. Лякин, бу арада экин-
джи кольге онынъ къолтугына келип кирди.
Меризе, табий дуйгъулар талабынен, теляш-
лы сада къопарды.

Шу дакъыкъасы Мерзиенинъ янында, на-
сылдыр, бир узунджа къаралты даа пейда
олды.

— Эй, тентеклер! Къыз баланы ынджыт-
макъ айып дегильми?— деп узун кольге сар-
гъушларны итеп джиберди.

— Санъа токъунгъан адам ёкъ, ёлунъа
ёне,— деди саргъушларнынъ бири, энди онъа
окъталып.— Бакъ, пешман этерсинъ...

— Адалетли иш япкъан адам ич бир ва-
кыт пешман этмез...

Узун бойлу йигит Мерзиени къалдырым-
гъа чыкъарды. Лякин апансыз саташмадан
урккен яш къыз, къою къаранлыкъта анги
тарафкъа адымлайджагыны алдырамай,
шашмалап къалды. Буны корьген йигит, Мер-
зиенинъ бараджакъ ерини анълап, озгъар-
магъа къарар берди.

Тизесининъ эвине келип чыкъкъаны киби
Мерзие бишъ-бир алгыш нурынен ялтыра-
гъан эля козьлерини озь къуртарыджысына
тикти ве тильсиз тешеккюрнен башыны эгип
токъталды. Йигит сигар якъув мерамынен
серник черткенде оларнынъ бакъышлары

бири-биринен расткелишти. Олар сюфте бир-бирлерининъ бет сымаларыны эследи-лер.

«Дюнъядаки яхшылыкъ, яманлыкътан къуветли экен»,— деп ойланды Мерзие ве тез-тез адымлап тизесининъ азбарына кирди.

Фазиле енге Мерзиени къаршылагъанда, о элемли козьяшларыны яшырмай, тизесининъ бойнуна сарылды. Дживан къызынынъ окюнчи тесадюфий адалетсизлик ынджынувундан къозгъалгъанына шубе ёкъ эди. Лякин, яманлыкъны енъген яхшылыкъ, чокъкъа бармай, онынъ гонъюлиндеки козьяш чокърагъыны къурутты. Айланыр куню сабасына Мерзиенинъ юрегинде, энди, шу гузель йигитнен танышмагъа джесарет эталмагъанына языкъсынувдан башкъа, ич бир тюрлю илле къалмагъан эди.

* * *

Кунълер ве афталар, омюр зынджырынынъ узюльмез алкъалары киби, бир бирининъ пешинден тыгъырып-тыгъырып кеттилер. Юкъларыда тасвирленген вакъианы, энди, чокътан тот бийледди.

Къарлы-боранлы къара къыш геджелеринден биринде малле сагълыкъ-сакълав эвининъ къапысы къакъылды. Эссиз бир хастаны ичереге кирсетип, акъ чаршафлы кушетка устюне яткъыздылар. Онынъ бети-козю къангъа булангъан. Манълайындаки тазе яра ёлагъындан ал къан тамчылары чыбырмакъта.

Хастаны котерип кельгенлерден бири мазунъ бакъышыны баяз халаглыгъа тикип:

— Джаным кадай, тез-тез бир чарелер

корниъыз,— деди.— Аркъадашымызнынъ алы пек мушкюль...

Фельдшер къыз хастанынъ башы уджуна эгилип, онынъ юзюни къан лекелеринден арындыргъаны киби, бирден элесленип алды. Кушетка устюндеки хаста, оны шеэрде медицина мектебинде окъугъан девиринде, саргъушлар панджасындан къуртаргъан йигит эди.

— Вай, онъа не олды я?— деп эеджанланды фельдшер къыз.

— Малле хулиганлары пычакълагъанлар...

Экскаваторджы Джемиль Муртазаев малледе пейда олгъан базы бир баштакъларгъа аман бермез, эр адымда оларнынъ акъкъындан кельмеге тырышыр эди. Шимди олар кошеле пысып Джемильден интикъам алув макъсадынен, апансыздан уджюм эткен ве оны пычакъ яраларына огъраткъанлар. Джемиль эсини джойып йыкългъанджек о фармозонларны къувалап дружинниклерге якъалатты, лякин озю де меджалсызланып йыкълды. Дружинниклер Джемильни энъ якъын сагълыкъ-сакълав эвине алып кельдилер.

— Набызы сезильмез дередже сакин,— деди фельдшер къыз хастанынъ билегини тутуп. Сонъ санитар къадынгъа чевирилип:

— Анна Васильевна аджеле ярдым каретасы чагъырмасапъыз олмаз,— деди.

Санитар къадын экинджи олагъа кирди. Лякин шиддетли боранда телефон теллери узюльсе керек, аджеле ярдым станциясынен багъланалмады. Дружинниклерге, шеэр меркезине, аджеле ярдым чагъырмагъа джувурмакъ керек олды.

Фельдшер кызыпен санитар кыадын хастанынъ вазиятнин енгиллештирмек ичюн бутюн имкянлардан файдаландылар. Фельдшер кызынынъ нечар билегинден джыллы кыан тамчылары хастанынъ солгъун тамарларына тѣкюлебашлады. Онынъ сѣнюк набызы кыуветлешкен сайын, фельдшер кызынынъ вуджудындаки зайыфлыкъ арта берди. Инает, олюм алындаки эссиз хастанынъ кыара кирпичклери ве яныккыан дудакълары сакинден тельгене башладылар.

Аджеле ярдым станциясындан кельген эким, энди телюкели вазиятти савуштыргъан хастанынъ башы уджунда токъталып:

— Айды йигит, энди биз сени хастаханеге алып кетейик, яхшы олгъан сонъ, сени ахрет ёлундан кыайтаргъаны ичюн, Мерзнене озюнь эсаплашырсынъ,— деди шакъане ве ёргъун черели муляйим фельдшерни косътерди.

— Бизлер энди бир-биримизге борджлу дегильмиз,— деди фельшер кыыз утанчакълыкъане ве олып кечкен вакъианы хагырлады...

— Демек, бахытсызлыкътан бахт асыл ола дегенлери бойле экен,— санитар кыадын Мерзнене кыучакълады.— Биринджи корюшювде танышмагъа кыысмет олмаса да, экинджи корюшювинъизде кыан — кыардашлары олдуныыз...

— Бойле саф юрекли йигитлер хасталангъанда, ничюндир бильмем, такъдир оларны мытлакъ Мерзие киби алидженап гонъюлли муляйим тедавийджилер элине тюшюре!— деди шакъаджы эким.— Эгер меним адым Мер-

зне олса, бойле хастадан къанымны дегиль,
джанымны да аямаз эдим...

Экимнинъ бу сѣзлерини эшиткен Джемиль
беяз безлернен чырмавлы башыны Мерзиеге
таба чевирип, хошнутлыкънен кулюмспремеге
истеди.

Бутюн гедже юкъусыз къалып, онынъ селя-
местлиги ичюн тырышкъанларнынъ козьлерин-
де бахт нурлары ялтырады. Инсаннынъ олюм
панджасындан къуртылып, текрар омюр къу-
чагъында къалувы кимни севиндирмез!

Инсан-инсангъа къардаш, дост, аркъадаш-
тыр, деген мукъаддес къаиде, бойле бир саде-
ликнен адамларнынъ къан тамарларына къа-
дар синъгенини шу ерде тургъанлардан ич
бири абайламай эди.

ЭСКИ ДОСТЛАР

Ильяс Байрамов янъы вазифеге таинленип озь ишине киришкенининъ биринджи куню ёлбашчы кадрларнынъ теркибинен танышмагъа къарар берди. Бу макъсаднен санайы ишханелери ёлбашчыларынынъ джедвелини козъден кечиргенде онынъ назар дикъкъатыны таныш бир фамилия джелъп этти. Элиндеки кягъытны ташлап ойгъа далды: «Тааджипли шей... Къадыров Асан Къадырович... аджеба бу бизим къарыкъ Асан дегильми экен?.. Ихтимал, денъиз янар дегенлер, ким биле, бельки Асандыр...»

Байрамовнынъ козю огюнде эди чокътан тарихкъа чевирилъген вакъналар джанланды. Байрамов, мына бу таныш фамилиянынъ саибинен, озюнинъ омюр баарининъ энъ къыйметли кунълерини арбий хызметте кечирди. Аскерлик омюри, айры къыйынлыкъларгъа бакъмадан, меракълы адиселернен зенгин ола.

Ильяс Байрамовнен Асан Къадыров эки йыл бир ротада хизмет эткен, ян-янаша ятып-тургъан ве къайгъы-свинчлерини бир-бирлеринен болюшкен эдилер. Улу Ватан дженки

арфесинде экиси де полк мектебини битирип, кольмеклеринини якъасына экшер учкошелик такъкъан эдилер.

Асан талим саатлери къарарсыз богъаз къырып сесини къарылткъанындан, Байрамов оны «Къарыкъ сержант» деп эриштире эди. Къадыров бу мыскъылгъа базы бир зытлана, лякни оларнынъ достлугъы бундан зарар коръмей эди.

Олар дженкте де бир ерде олдылар. Сталинград «къазанында» Къадыров фашист ми-насынен урулгъанда, такъдирнинъ ирадесинен онынъ янында кене Байрамов пейда олды ве агъыр яралы достуны атеш ёлагъындан чыкъарып, санбат хызметчилерине теслим этти.

Шу куньден сонъ Ильяс «къарыкъ сержант-нен» бир даа корюшмедди. Дженк ве омюр далгъалары оларны башкъа-башкъа ерлерге ташлады. Эгер шимди о джедвельде растке-тирген таныш фамилиянынъ санби Асан олса, Ильяс озюни гъает бахытлы саяджакъ.

Байрамов кунь тертибиндеки мунм вазн-фелерден авлакъ фикирлер дерьясында ялда-гъанда, идаре хадимлеринден бири онынъ столы огюнде пейда олды.

— Киргеннинъиз лек яхшы, Аверьянович,— деди Байрамов ог чалдырып.— Сиз «Къызыл потик» фабрикасынынъ директорыны билъ-мейсизми?

— Билъмегеним не я! Мен Асан Къадыро-вични та балалыкътан билем. Онынъ раметли бабасы бизим цехте уста эди. О заманлары се-кнз-он яшындаки Асан бабасына емек ташый эди...

— Асан дженк йыллары ордуда олдымы экен?

— Эбет, дженктен бир кѣач йыл эвель о бизим Гришанен арбий хызметке чагъырылгъан эди. Сонъундан агъыр яраланып кѣайгъты. Меним Гришачыгъым исе Берлин урушларында эляк олды, сабий...

Аверьяновичниъ сесини агъыр хатырлавлар ипджергъти. Ильяс кѣартныиъ кѣозгъалгъан юрегини ятыштыргъандай бир кѣач ибарелер сѣйлеп, столы устюндеки кягъытларны йыгъыштырды.

— Сиз мени багъышлангъыз, Аверьянович,— деди о еринден котерилип ве быджагъыны догмелемеге бапплады.— Мен шимди «Кѣызыл потик» фабрикасына барып-келейим, сонъ сизнинъ ишингизнен таныш олурым...

Ильяс «Кѣызыл потик» фабрикасынынъ идареси ерлешкен бинаыиъ мердивен басамакъларыны экишер-учер атлап экинжди кѣаткѣа чыкъты ве директорнынъ кѣабул ода-сына кирди. «Директор» сѣзю ялтырагъан мешинли кѣапыгъа иштылгъанда кѣырмазы дудакъ яш кѣыз сия кѣашларыны туюмчиклеп:

— Асан Кѣадыровичниъ сыкълет иши бар, ич кимсени кѣабул этмей,— деди.

Лякин Ильяс бунгъа кѣулакъ асмады, директорнынъ кабинетине сокълуды. О, босагъадан атлагъаны киби бир аз токъталып, атеп ве кѣуршун бурчагъы астындан кѣуртардыгъы дженк аркѣадашыны хаялына кетирди, сонъ балабан стол артында отургъан кишиге козь ташлады: онынъ «кѣарыкъ сержант» экенине шубе ѳкъ эди.

— Тувгъаным, Асан, сен сагъ-ссямет экен-
синъ дел— деп, Ильяс эпкии арекетнен дирек-
торнынъ бойнуна сарылды.

Асан Къадырович апансыздан пейда олгъан
адамнынъ кучлю панджасындан озъ джелъкс-
сини бошамагъа тырышты.

— Сиз шаштынъызмы шу?!... Ёкъса хыз-
метте экенимизден хаберинъиз ёкъмы?...

— Асан, сен мени танымайсынъмы? Мен,
Байрамовым, Иляс Байрамов, хатрынъда де-
гильми?!...

Асан Къадыровичнинъ юрегиндеки хошнут-
сызлыкъ юзюне авушты.

— Танымагъаным не, мен саргъуш деги-
лим... лякки бир замапки тарихны къозгъа-
магъа шимди не аджет бар?... Эски дефтер-
лерни сюме базиргянлар акътаралар...

Ильясининъ башындан ашагъы бузлу сув
къуюлды, юзюндеки джошкъунлыкъ шу да-
къыкъасы силлип ёкъ олып кетти, сонъра
омузларыны салындырып, яваш-яваш къапы-
гъа янашты.

— Багъышла Асан, янъылгъаным... Сен
башкъа адам олгъансынъ... Дешетли купълер
атешинде догъып, къанлы урушларда пекиш-
кен достлукъ бойле баятсыгъандыр, деп умят
этмедим...

Ильясининъ юрегиндеки ынджынув, оны
къаныдан итекледди.

Бу расткелишовнинъ учюнджи куню ен-
гиль сапайы министрлигинде ишхане ёлбаш-
чыларынынъ мушавереси отъкерильди. Медж-
лислер залындаки отургъычлар мушавере ши-
тиракчилеринен толды дегенде, тёрдеки пре-
зидиум столы артында министр муавини ве

ндаре ёлбашчылары пейда олдылар. Оларнын арасында Ильяс Байрамов да бар эди.

Бу левха ог сыралардан биринде ерлешкен Асан Къадыровичин ойле тааджиплендирди ки, онын козюне апансыздан къаранлык чёкти.

Министр муавини кырмазы къадифеи орьтюли балабан столгъа эллерини тирей бериб, къара черчивели козлюктери артындан кениш залны сюзип алды.

— Урьметли аркъадашлар!— деп сёзге башлады.— Азырки мушаверенинъ эсас меселенин музакереге киришмезден эвель, аякъкъап санайысы ндаресининъ янъы ёлбашчысынен таныш этмек истейим. Министрлик коллегиясынынъ сонъки къарарынен аякъкъап санайысы ндаресининъ башлыгъы оларакъ техникий илимлер кандидаты Ильяс Акимович Байрамов аркъадаш тасдикъланды.

Оратор къолуны Ильяснынъ омузына кёйдди. Байрамов ятсыравукъ тебессюмнен сринден турды.

Бу вакъианы шашкъынлыкънен сейир эткен Асан Къадырович озюни кирпи терисинден тикильген миндер устюнде ис этти. Тенини бузлу тер сарды. Мушаверс биткен сонъ юксек мердивенлерден тюшкенде карьера чардагъындан вышен тыгъыргъан киби олды. Бир заманда оны олюм панджасындан тартып алгъан адам, шимди онынъ аркъасындан итеклеген киби корюнди.

Сонъки кунълерде, Байрамовнынъ пейда олувындан чыкъкъан раатсызлыкъ ятышыр-ятышмаз, о экинджи бир къарсанбагъа огъ-

рады: «Къызыл потик» фабрикасында тикильген учъ контейнер аякъкъап, кейфиети осал олгъаны себебинден, алыш-вериш тешкиятларындан керн къайтарылды. Къадыров бу хайырсыз хабарни эшитип, даа зияде асабийлешти. О, кабинетине къапалып, вазистни ойлады: Шипшип къаладжакъ, таз устуне къотур деген киби, бу арада брак меселеси де тюртни чыкъты. Энди Байрамов мени давулгъа къойып, зурнагъа чалар...

Чокъ кечмеден Асан Къадыровични баш идареге чагъырдылар. Бу тедбирни Асан озю де беклей эди. Керек ола биледжек малюматларны алып, идареге ёнеди. Ёл бою оны къолайсыз фикрлер раатсызлады.

Къабул одасында секретарь къадын Къадыровны корьгенн киби:

— Киригъиз, кир, Байрамов сизни беклеп тура,— деди ве къаныгъа козь ташлады.

Лякин Асан Къадырович тизлеринде меджалсызлыкъ ис этти. Байрамов онынъ къолайсыз вазнетини сезип, еринден котерилди ве къаны огюнден къаршылап алды. Хош гонъюльнен онъа кресло теклиф этти.

Яшайышта адет олунгъан сорашмалардан сонъ, Байрамов субетиниъ ресмий къысмына кечти:

— Фабрика чыкъаргъан малнынъ кейфиети тюзетип арз эте, девириниъ талабына джевап бералмай. Бу акъта нек чокъ шикяетлер бар. Фабриканынъ шимдики донамы эскирген. Қыскъасы, оны гъайрыдан реконструкциягъа огъратмасакъ, ишлер тюзеледжеги шубелли. Бу меселеде сизнинъ теджрибениз эсас ролын ойнамакъ борджлу...

Асан Қъадыровиц къоркъунчлы тюш хайыр-
лы чыкъкъанына севиңди:

— Мен Ильяс Акимовиц, сизниң ишан-
чынъызы бар кучюмнен акъламагъа ты-
рышырым.

Ильяс озюниң джиддий назарыны зайыф-
латмай лакъырдыны петиджеледи:

— Сизни кейфнетсиз махсулаттан ве оны-
нънен багълы бутюн беллардан къуртаруу-
ның бирден-бир чареси — мына будыр. Иш
гъает джиддий. Энди, къучакълашмагъа,
опюшмеге сыра тюшмез, аксине ара-сыра тии-
тишмек керек олур. Халкъларның бахты
ашкъына бу заметке къатланмакъ керексиз...

Асан Қъадыровиц Байрамовнен олып кеч-
кен субетинден пек мемнюн къалса да, юреги
тынч дегилъ эди. Ёл бою о кене чешит ойлар-
гъа къапылды, видждаи азабындан къыйнал-
ды. Биринджи корюшювде Байрамовгъа кось-
терген къабалыгъы ичюн озь-озюне нефрет
беследі...

АҚЪЛЫ ТАЗИР

Кабинетте баланс комиссиясынынъ мелжлиси кете. Цех ёлбашчылары, экономистлер, бухгалтерлер къабул одасында невбет беклейлер. Эр кес эеджанлы. Шакъа дегиль, итибарлы комиссия отькен йыл «гуналарыны» чельтештире.

Кабинеттен чыкъкъанлар озьлерини «сырат копюринден» кечтик, деп саялар. Я не япсынлар... «Гунасыз» адам оламы?.. Йыл бою, ким биле, не къадар «кир» топлана. Баланс комиссиясы эр кесни бу «кирден» арындыра, «гуналардан» темизлей.

Затен бу баланс комиссиясы деген шей бизим заводда былтыр кельген янъы дирскторнен пейда олды. Завод кериде къалгъан ишханслерден бири эди. Эр йыл эки — учь директор авуша, лякин ишлер тюзельмей эди.

Былтыр яз бизге янъы бир директор тайинледилер. О, не озюне, не де бизге раатлыкъ бермеди. Ахыр-сонъу завод ишлерини сырасына къойды. Девлет планы тола башлагъанынен, энди; ишнинъ икътысаний тара-

фына дикъкъат чевирмек керек, дей мынавы баланс комиссиясыны тюшюнип чыкъарды. Эр кварталныиъ сонъунда, озъ реислиги алтында, болюк ёлбашчылары эркъанындаи комиссия топлап, кечкен девир ишлерине екюп чексе башлады, расткеле тургъан перишанлыкъларныиъ устюни ачты.

Бу тедбирнииъ буюк файдасы токъунды: заводныиъ икътисадий вазнети де тюзеле башлады. Сонъки кварталда пара мукъфаты къазандыкъ. Шимди директорныиъ «джаризлигине» дарылгъан адам ёкъ. Лякин баланс комиссиясы бизлерни, эписи бир уркуюте.

Йыллыкъ эсап даа къатты. Комиссия сечильмей къалгъан энъ кичкене «гуначыкъларны» биле къазып чыкъара, кимсеге аман бермей. Мына, шу себептен къабул одасында чым-чырт. Эпимиз фысылдынен лаф этемиз. Къулакъларымыз мешин къапы кепъ къапы артындаи пат-сат сыпкъан отъкюр давушларны тутмагъа азыр туралар.

Къабул одасына сварка цехинииъ ёлбашчылары келип кирдилер. Тынчылыкъ бозулды. Оларныиъ чырайлары шенъ, башлары тик, дерсинъ зевкълы концерт темашасына кельгенлер. Токътанъ, шимди, бурунларынтъзыны ели сёнер...

— Селям, акъайлар!— деди цех башлыгъы Асан Велнев кирер-кирмез, гуръ давушнен.— Неге кюсип къалдынтъыз я? Котеринъ башларны! Агълай-агълай дженнетке адымлавдан, ойнай-ойнай джеэннемге ёнес яхшы депильми?

— Тсс... шимди сени ойнатырлар... сабыр эт...

Велнев къалпагъыны чыкъарып, бош дивангъа ясланды. Лякин озь шентлигини бозмады.

— Чокътанмы башлагъаны?

— Эппейн вакъыт... Эндя, эки цехни чельтештирдилер...

— Бизни чагъырмадылармы?

— Екъ...

— Бизни чокъ тутмазлар,— деди Асан кене къорсая берип,— беш-он дакъкъа арасында патырдатып чыкъармыз... Тресттен векиль бармы?

— Эбст, профсоюз обкомындан да векиль кельген...

— Эписи бир, бизге къоркъмагъа аджет ёкъ,— деди Асан гъурурнен.

— Ишлер сырасында десе...

— Айса, йыллыкъ план юз бештен арткъач. Бүтюн маддеслерден экономия. Даа не керек?...

— Аферин, Асан! Шунунъ ичюн «акъыл яшта дегиль де, баштадыр», дегенлер.

Асан Велнев цех ёлбашчылары арасында энъ яшы олса да иш беджерювде эсли-башлы, теджрибелли ёлбашчылардан артта къалмай эди.

Кабинет бошагъаны киби, сварка цехини чагъырдылар. Велнев кокрегини кере-кере босагъадан атлады, экономистнен бухгалтери де онынъ нешинден ашыкътылар. Къабул одасындакилер оларнынъ артындаи сукъланчнен бакъып къалдылар.

— Тирнекли йиниг Асан, ишини яхшы биле,— деди беклегенлерден бири.— Бүтюн мад-

делерден экономия, дей. Оларны чокъ тутмазлар...

Эпимиз ойле белледик, амма иш башкъа чыкъты. Вакъыт узады. Сварщиклернинъ башларыны бошамадылар. Мешин къаплы къапыдан кет-кете отькюр давушлар къуветлеиш берди. Себебини аныламакъ кыйын: мешин ортыу кедер эте.

— Асаннынъ иши уймады гъальба...

— Эйи, эндекни атламаздан «оп» деди, амма, гъальба сюрюнди...

Ола билир, бир янълышыкъ тапсалар керек...

Отькюр давушлар яваи-яваи айкъырунгъа чевирильди. Директор Асанны тазирлегени энди ачыкъ-айдын эшитиле эди.

— Бизге ойле экономия керекмей! Барсын, бу маддеден арткъач масраф олсун! Санъа кимсе бир шей демез!...

Директорнынъ бу сѣзлери бизни пек тааджиллендирди. Заводнынъ икътисадий корьсеткичлери ичюн эр вакъыт къатгы куреш алып баргъан адам, шимди насылдыр бир арткъач масраф файдасына сѣз юрсете.

Тезден мешин къалы ачылды. Асан, Шампан шарабы шишесининъ тапасы киби, кабинеттен атылып чыкъты. Пишкен къыскъачдай къып-къырмызы олгъан. Абул-къубул къалпагыны кийип, бир баш чыкъып кетти. Тазир кейфине уймаса керек. Я, тазир деген шей кимнинъ кейфине уя?...

Экономистнен бухгалтер янымызда токъталдылар. Демки къопайлыкънынъ эсери биле къалмагъан, дерсинъ сыгъыр тилинен ялангъан.

— Амма да дубарагъа огърадыкъ, акъайлар!— деди сварка цехининъ бухгалтери. Сонъ, сантырач явлугъыны чыкъарып, манълайыны сільди.

— Бир янълышыкъ таптылармы ёкъса?

— Янълышыкъ ёкъ, джаным... меселе бам-башкъа. Эмекни къорчалав ве техника телюкесизлигине тайинленген параны меним-сеп олмагъанымыз ичюн... вентиляция ве амам тамирини япамадыкъ. Директор шунъа пек зытланды. Шимдиллик бирер -къатты тазир япыштырайыкъ, деди, эгер биринджи кварталда бу ишлерни тюзетмесенъиз заводнен сагълыкълашырсыз, деди. Эмекдарларнынъ къайдыны чекмеген ёлбашчыларгъа зерре къадар мерамет корьсетмем, дей. Комиссия азалары да онынъ тарафыны туттылар.

— Э, тазир акълы экен де...

Баланс комиссиясы ишини девам эттирди. Бугунъ тазир ашагъанлар аз олмады. Кимиси къаттысыны, кимиси бир аз йымшакъчасыны... Эр кимге ляйыгъына коре.

Адалетли, акълы тазир...

ЯНЪЛЫШ

А Д Ы М

Сонъки вакъытлар Таш копюр артындаки къарагъач япында, насылдыр, бир худжур адамгъа расткелем. Кийимли-къушамлы, усть-башына бакъкъанда севгилсиннен корюшюв беклеген йигитке бенъзей, амма, чырайында гъам-къасевет, терен раатсызлыкъ аляметлерин тельгене, негедир, тарсыкъкъаны чайнакъ-лап-чайнакълап терек астына ташлагъан сигар тюплеринден корюлип тура. Не къыдыра, кимни беклей малюм дегиль. Эки куннинъ бирини мына бу къарагъач янында тура.

Эгер пштен бир аз кечикип къайтсам, терек астында бир оба папирос тюплери йыгъылып къала, гуя бу ерде къазыкъ ёнып, ёнгъаларыны ташлап кеткенлер.

Кеченлерде къомшунен берабер къайта эдик, шу киши кене къарагъач япында папиросыны чайнамакъта эди. Қъомшум оны билъсе керек, сёз къатып:

— Мераба, Джемиль! Беклейсинъми?—деп сорады.

Джемиль деп анъылгъан йигит джевап ерине яваштап башыны сикъти, дерсинъ ки,

дюньяда оны ич бир шей меракъландырмай.

Биз ондан баягъы узакълашкъан сонъ, къомшум теренден кокюс кечирди:

— Дызман йигит эди, амма, бир янълыш адым атты, энди насыл этип тюзетмесининъ чаресини тапай...

Мен онъа Джемильни бу ерде сыкъ-сыкъ расткетиргенни айттым.

— Не япсын бичаре,— деди къомшум,— эвляг асретлиги оны бу терекке багълап къойды да... Мынавы чынарлыкъ артындаки бала-багъчасында онынъ къызчыгъы бар. Бесе-белли, узакътан олса да оны коръмеге къатпайдыр.

Маллеге барып чыкъкъанджек къомшум манъа шу «янълыш адымнынъ» тарихыны айтты берди.

* * *

Джемиль цемент заводында чалышкъанда, Анифе деген бир къыз лаборант вазифесине тайинленди. Юзлернен яшлар-къызлар арасында олар бир-бирлерини сечтилер. Такъдирлерни ойле экен. Эки юрек бир-бирини бегенсе, къалгъаны озъ-озъюгинден тизилип кете. Джемильнен Анифенинъки де бойле олды. Илк танышлыкъ достлукъка чевирильди, достлукъ исе чокъкъа бармайып, озюнынъ энъ юксек покътасына котерильди.

Даа экинчи де йигирминчи толдурмагъанларына бакъмадан, оларнынъ аиле тизюв нистлерни ич кимсени тааджиллендирмедиле. Джемиль дёрт яшындан оксюз къалып, тизесининъ

элинде тербиеленген, Анифенинъ тувгъанлары исе узакъ койлерден биринде яшай эдилер.

Барсын бу эки яш фидан бир-биринен таллий багъласын, чин-юрекнен къол тутышсынлар!..

Сагълам, дюльбер бу эки яшнынъ анле бахтына, муаббетлигине севинмеген, сукъланмагъан адам ёкъ эди. Лякин бу айдын куньлер чокъ сюрмеди, ильк эвлятлары Гульнарчыкъ дюньягъа келеджекте, ана-бабанынъ бахтына-бахт къошуладжагъы ерине, анле турмушлары тамырындан сарсылды.

Анифе локъсаханеге тюшкени киби аркъадашлары Джемильге шакъа эткенден олып:

— Корьдюнгизми, бизим Джемиль бу иште де ударник олып чыкъты,— деп кулюштилер. — Той якъаны алты ай, энди баба олаятыр...

Бу тикенли шакъалар даа йигирмини толдырмагъан баба юрегине зеэрли окъ киби санчылды. Онынъ тюшюнджелерини шубе къуртлары кемире башлады. «Айткъанлары керчекке ошай,—деп ойланды Джемиль,—еди айда бу насыл баладыр...»

Арасы бир афта кечти, лякин Джемиль Анифени ёкъламады. Онынъ юрегинде, терен севгинен ян-янаша, инамсызлыкъ, шек-шубе догъды. Анифенинъ локъсаханеден эвге къайтув куню еткенде, тизесининъ къызы Надире оны ёлда якъалады:

— Сенинъ якъанынъ недир я?—деп сертейди.— Къадынынъ энди секиз куньден берли хаста ята, хатирини барып сорамагъа пакъыт тапамайсынъмы? Энъ олмагъанда озъ балагъны барып корь...

— Меним балам докъуз айдан догъмакъ борджлу,— деди Джемиль озъ хошнутсызлыгъыны яшырмайып.

— Бакъса бу серсемге!— деп кулип-шакъылдап джиберди Нади́ре.— Медицина илиминден пек чакъа экенсинъ... буны башкъа бир кимсеге айтма сакъын, ит масхарасы этерлер... Ярын такси тутып Анифени барып кетир. Анъладыньмы?..

Шай деп Нади́ре ёкъ олып кетти. Джемильнинъ къара тюшонджелери бир аз айдынлашкъан киби олды.

Эртеси куню цех башлыгъынынъ разылыгъынен Джемиль эрте-ярыкъ иштен бошап, шеэрге чыкъты. Лякин къара фикирлер ёл бою кене къайтып кельдилер. Джемильнинъ аякълары тартылды, барайыммы— ёкъмы, дегендай, де огге адымлады, де юрюшини чаналатты. Шу арада Нади́ренинъ дауушы янъгъырады.

— Джемиль! Иштен бошадынъмы? Айды, юр, берабер барайыкъ, мен де невбетчиликке кетем.

Олар таксилер тургъан тарафкъа ёнедилер. Ёл бою кетейткъанда Нади́ре бир топ чечек сатып алды ве Джемильге узатып:

— Къадын тухумы чечек севе,— деди,— буны Анифеге берирсинъ, къуваныр..

Ельбаякъ «Волга» оларны бир-къач дакъкъада локъсаханеге алып кельди. Нади́ре-машиннадан тюшип, шырныкълы бинагъа кирип кетти, Джемиль исе таш мердивенлер устюнде токъталды. Арасы ярым саат кечеркечмез Нади́ре, Анифе ве безъ халатлы эмиш-ре софада пейда олдылар. Нади́ренинъ къуча-

гъындаки богъчаны корьген Джемилъ сескенин тартылды. Надира аселет богъчанынъ бир кепарыны ачып:

— Мына бабасы, Гульнарчыкъ энди эвимизге къайтам, дей. Бакъ, насыл тирн козь къызчыкъ,—деди ве Джемилъге таба якълашты.

Джемилъ хатир ичюн башыны эгип, богъча ичинде фыкъырдагъан къысыкъ козь, ком-гек-бетли сабийге козь ташлады. Баланынъ пантн бурунчыгъы, мавымы, ешилъми, насыл бир тюсте олгъаны анълашылмагъан кичкене козьлери Джемилънинъ шубселерини даа пек теренлештирди. Лякин о юрегиндеки раатсылыкны сездирмеге тырышты. Сонъ Анифеге айланып:

— Машина бизни беклей, кетейикми?— деп сорады.

Акъ халатлы эмшире оларны машина янына озгъарып кельди. Баланы насыл бакъмакъ кереклиги акъкъында сонъки кенъешлерни хатырлатып сагълыкълашты.

- * * *

Анифе Джемилънинъ салыкълыгъыны эслесе де, себебинн анълап оламай эди. Шимди онъа адым сайын ярдым керек олгъанда, Джемилъ иштен кечикип къайта, сыкълет иш манасынен, сабалары ерге ярыкъ тюшер-тюшмез заводкъа чыкып кете эди.

Раатлыкъ кунълеринден биринде Анифе Джемилъни эрте-ярыкъ уятып:

— Мен базаргъа кетем, Гульнарчыкъкъа козь-къулакъ олурсынъ,—деди ве зембилнин алып, эвден чыкты.

Тезден анасынынъ ёкълугъыны сезер киби, Гульнарчыкъ шынъшыкълап башлады. Джемиль тёшегинден туруп, баланы къучагъына алды. Биринджи кере бабасынынъ къучагъына тюшкен Гульнарчыкъ шу саат сусты. Джемиль де онъа бакъып къалды. Балада ана-бабасына бенъзеген ич бир алямет эслемеди: козьлери мавы, сачлары кестане тус, бурунчыгъы ляпек киби ялпакъ, къашлары бармы-ёкъмы, белли дегилъ. «Эбет, сабийнинъ ич бир къабааты ёкъ, амма...—деп ойланды Джемиль озъ башына.—Эгер, акъыкъатны билъсе эдим...»

Анифе базардан кельгенде, бабасынен баласы достлаша башлагъаныны корип, джан-юректен севинди. «Тыртаювы кечкен олса керек, буниъа да шукюр», деп тюшонди. Бабасынынъ къучагъындаки Гульнарчыкъны охшاپ:

— Бабанъа раатлыкъ бермединъми, къозучыгъым,—деди,—кель манъа, ачыкъкъандырсынъ, кель...

Анифе Гульнарчыкъны алып дивангъа отурды. Джемиль исе пенджереге айланып, аркъасыны онъа чевирди:

— Бельки, онынъ бабасы шимди тёшегинде хур-хур юкълайдыр, амма, мен тентекке бала аскъысы чекмек керек ола.

Анифенинъ чырайы ап-акъ кесилди.

— Сен не демек истейсинъ шу? Ёкъса..

Анифенинъ сеси титреди, козьлери торланды.

— Меним ерме сен озюнъ де шубселенир эдингъ,—деди Джемиль онъа чевирлипи.—Бала деген шейнинъ докъуз айда догъгъаныны сен менден яхши билесинъ. Сонъ, аз-чокъ бала

озюшннъ ана-бабасына бенъземек керек. Ойле дегильми?

Анифе ич бир вакъыт бойле ынджынмагъан эди. Бакъ сен онъа, дюпьяда энъ якъын адамы, оны энъ джиренч шейде къабаатлай. Вакъыт-сыз догъгъан балалар аз оламы! Бойле ифтиракимни азапламаз!

Бу фикирлерини Анифе окюнчли козьяшларынен къатып, Джемильге тѣкти:

— Манъа инанмасанъ, омюр ёлумыз чытырманлашмаздан эвель, ачыкъ бир къараргъа келейик...

Джемиль чокъ лакъырды севмегенден, фикирини анълаткъаны киби, быджагъыны кийип, эвден чыктып кетти. Анифе оны бир даа корьмеді. Онынъ узакъ сырткъа кеткени, онда насылдыр бир къуруджылыкъта чалышкъаны акъкъында хабер, агъыз-агъыздан кечип, Анифеге келип етти.

* * *

Арадан кечкен дѣрт йыл дсвамында Джемильден хабер-тебер эшигильмеді. Мына бугунъ, мына ярып къайтып келир, деп беклеген Анифе, яваш-яваш умютини кести ве омюр ёлунда расткельген лийыкъ бир адамнен озъ бахтыны сынамагъа къарар берди. Бу кереси о керчектен де бахытлы олды Муаббет яшадылар. Юрегиндеки айырылыкъ ве асретлик излери яваш-яваш силлинип, Джемильнинъ ерине онда башкъа бириси юва къурды.

Кунылериннъ биринде Джемильнинъ гизеси агъыр хасталыкъкъа огърады. Надире кучъ-белянен Джемильнинъ адресин тапып, бу

хусуста кягъыт язды. Джемплъ самолёттан поездгъа, поездан автобускъа авуша-авуша, дёрт йыл эвелиси терк этип кеткен озъ шеэрини келип чыкъты. Онынъ бахтына тизесининъ сагълыгъы тюзеле башлагъан эди.

Джемплъ бир къач кунъ тизеси янында отурды, ёл ёргъунлыгъыны савуштырды. Надире оны шеэрге кезмеге чагъырып:

— Эв ичинде къамалып тургъанынъ олмадымы?— деди — Бир аякъ шеэрге чыкъайыкъ, биздеки янъылыктарны сейир этерсинъ...

Джемплъ балалыкъ ве яшлыкъ чагъыны кечирдиги бу кичкене шеэрчикнинъ сокъакъларыны, парктарыны, таныш эвлерини пек сагъынгъан эди, амма, кечкен йыллардаки къолайсызлыкъ оны шимди эвге къамап къойгъан эди.

— Къоркъма, Анифе сенинъ балагъынъа япышмаз,— деди Надире онъа шакъанен.— Былтыр яз эрге чыкъты. Пек муаббет яшайлар. О кичкене Гульнарчыкъны корьсенъ, къокъла киби кыызчыкъ олды Тыпкъы бабасы. Дудакъларына баргъанджек санъа ошай. Корьсенъ шашарсынъ...

Олар кийинки-къушанып шеэр меркезини чыкътылар. Надире Джемплъни дёрт-беш къатлы биналаргъа толгъан кенъ сокъакълардан кечирип, Гульнарчыкъ тербиеленген бала багъчасына догъру алып барды. Джемплъни Ташкопюр артындаки къамбыр къарагъач янында къалдырып:

— Сен бу ерде токътап тур, мен шимди Гульнарчыкъны чагъырып келирим,— деди ве буюк пенджерелли беяз эвге тараф адымлады.

Чокъкъа бармай Надире къара козьлю, снѣ сачлы дюльбер бир къызчыкъны элинден джетип кетирди. Джемилъ Гульнарны корьгеннен, хатирине балалыкъ чагынынъ фотолары кельди. Юреги бузлагъан киби олды. Лякинъ сездирмедн. Энди, ятсыравдан хаберн олгъан къызчыкъ исе узун кириклерини эндирин, башыны асты.

— Мына биз санъа конфет кетирдик, — деди Надире ве ресимли къутуны онъа узагты. — Утанмаса, акъыз, алса конфетлерини... Мына бу эмдже сеннен таныш олмакъ истей.

Гульнарчыкъ козь къыясындан Джемилъни сюзип алды. Джемилъ де козь айырмай къызчыгына бакъып тура эди. Онынъ дюньягъа кельгенде мавы кичкене козьчиклери энди комюр киби снѣргъан ве ялтыравукъ юзюмэрникни анъдырмакъта, шипген кестанс тѳс сачлары къоюрып къараргъан, ляпек буруны тюзелип, озюнинъ табий шекилинс кирген...

— Корьдюнъми насыл гузель къызчыкъ олды? — деп сорады Надире Гульнарчыкъны багъчагъа озгъарып кельген сонъ.

Джемилъ индемеди, теренден кокиос кечирди. Онынъ багъырына тюшкен яныкъ агъыз ачмагъа къоймады.

— Анифени бефтан ерде къабаатлагъанынъы энди анъладынъмы?

Джемилъ кене индемеди. Санки шимди о не дей биледжек? Янълыш аткъан адымына бири-бир пешман олды, амма, буидан не файда?

Отпуска муддети биткенджек, Джемилънинъ къаралтысы къарагъач тереги янындан кетмедн. О эр кунъ бу ерге келип токътала,

балаларны озенге таба кезнимеге кеткенлерини беклей ве бу вакыт Гульнарчыкны чагъырып, кетирген бахшышларыны туттыра ве бакъып тоялмай эди.

Къызчыкъ ильк вакытлар ондан ятсыраса да, яваш-яваш алышып, сонъ Джемильни корьгени киби онъа озю чанып келе башлады. Лякин бу адам онынъ бабасы экенини хаялланмай эди. Джемиль де балагъа буны билдирмедн, чюнки бойле акътан марум эди...

БОЗГЪУНЛЫКЪ

I

Аш тедариги кене узады. Буны корьген Рустем, иш урбаларыны ташлап, джевиэ терегн талдасында чувулдашкъан доминоджыларгъа таба адымлады. Мерзие онынъ тыртайгъаныны дуймай къалмады, амма не япсын, иштегн сонъ тюкянларны доланын одырбудыр тактыштырмакъ керек ола, сонъ яслиден Зоречкинн барын кетире, шай этип вакъыт кечип кете...

Затен, сонъ вакъытлар оларнынъ анле яшайышында эвельки муаббетлик юфкъара бергени корюлни тура эди, лякин бир-бирлерине озь элемлерини ачыкъ-ачыкъкъа айтмагъа, нишондир, чекиндилер, бесебелли терс лакъырды бозгъунлыкъ чыкъарыр деп, сактындылар.

Мерзие пенирашларны азырлап къазангъа ташлайым дегенде, Зоречик шынъшыкълады. О, ишнин ташлап, баласыны ятыштыргъан арада, соба устюндеки къазан ташты. Зоречкинн бешикке отуртып, ашханагъа джувурды. Лякин кене олмады: бешиктен сыпкъан Зоречик теляшлы къыямет къонарды, Мерзие тек-

рар эвге чапты. Агъыз-бурунындан къан таш-
къан баласыны багъырына басып, Мерзие ди-
вангъа чёкти. Сабадан-акъшамгъаджек аякъ
устюнде олгъан къадын, артыкъ ёрулып ме-
джалсызланса керек, къучагъында баласынен
юкъсырап кеткеннин дуймай къалды.

Ач къарынгъа домино оюны Рустемни пек
зевкъландырмады. О тезден эвге къайтып
кельди. Ашханадаки тертипсиэлкни корь-
генде:

— Бир къашыкъ аш ичюн сенинъ этегинъ-
де намаз къылмакъ керекми, шу?!— деп со-
мурданды. Сонъ долафтан хияр, помидор тур-
шусы чыкъарып стол артына кечти.

Мерзие еринден турды.

— Озь баласыны элине алмагъа къоркъ-
къан адамнынъ намазындан не файда келир,—
деди ве баласыны текрар бешикке яткъызды.—
Домино оюнына тутунгъанджек, мынавы ба-
ланы эглендирсенъ, энди чокътан аш да азыр
олур эди.

— Эв ишини беджералмагъан къадынгъа
эрге чыкъмакъ керекмей..

— Эв ишинден джиренген акъайларгъа да
эвленмек керекмей?...

— Эв иши — къадын ишиндр.

— Бу сёз эвде отургъан къадынларгъа
ант,— деди Мирзие отъкюрдже давушнен.—
Акъайынен берабер ишлеген къадынгъа бу
агъырлыкъ эте.

— Шимди ишлемеген къадын ёкътыр, эм
эв ишлерини де яналар.

— Акъайлары да оларгъа эр адымда яр-
дым этселер, этмеген сойлары, къадынларынен
берабер ач юрселер.

— Сен манъа не демек истейсинъ, шу?

Энди терс лакъырды давагъа чевириле башлады. Къадын-къоджа бир-бирлерининъ давушыны бастырмагъа тырыштылар.

— Мен сенинъ эв хызметкярынъ олмагъанымы аңълатмакъ истейим!

— Энди санъа бир де хызметкяр тутарым!— деди Рустем ачузнен.

— Олмаса, бир къойдан эки тери сыдырмагъа тырышма...

Мына бойле эсамеден башлагъан терс лакъырды, яваш-яваш теренлеше берди ве ахыр-сонъу балабан давагъа чевирилди. Шимдигеджек олар къавгъа-шамата чыкъармай, тыртайып юрген олсалар, бугунъ энди юреклеринде тыйылгъан элемлерини бир-бирине шыпырттылар.

Рустем бу биринджи чатышмада озъ «акъайлыгъыны» танытмагъа тырышты, Мерзие исе онынъ аягъы астында къалув хавфындан сакъынып, бар джесаретинен озъ «менлигине» япышты.

Нетиджеде, къавгъа котекке чевирилмезден эвель, Мерзие баласыны къундакълап, эвден чыктып кетти...

II

Мерзиенен Рустем арасындаки бозгъунлыкъ хаберни бутюн маллеге даркъады. Яш ииленинъ бойле апансыздан эшиливи танышларнынъ эксерисини языкъсындырса да, базы бир къара юреклилерни хошландырды.

Бу янъылыкъны эр кестен сонъ эшигкен Бекир эмдже, шу саат янъы бишалар гизильген

сокъакъкъа таба адымлады. Босагъадан ичери атлагъаны киби, Руستمнинъ озь башына тюртюнгекинни корип:

— Пайшыгъасынъмы, не? Бала-чагъа къайда я?— деп сорады.

— Хаберин олмагъан адам киби лаф этесиз...

Бекир эмдже давет беклемей, тёрге кечти.

— Хаберин олгъаны ичюн бу кеч вакъытта сизиниъ мердивенлериниъизге тырмашмагъа меджбур олдым.

— Сёгмеге кельдиниъизми?

— Керек олса эм сёгерим, эм дёгерим.

— Сёгювниниъ де файдасы токъунмаз, дегювниниъ де...

Рузем бу сёзлерин айтып теренден кокус кечирип алды.

— Бир — эки йыл къатландым, олдурамадым. Табиатларымыз уймай...

— Табиат уйдурув — бу пытракълы меселедир. Чюнки, инсан деген махлюкъ бир-бирине ог берип, сайгъы-урьмет корьсетсе, озь ити-барына зиян тиер, къыймети уджузлар, деп къоркъа, шуныиъ ичюн озь якъышларынен табиат уйдуралмай. Башкъасына урьмет коьс-терген, озюне сайгъы къазаныр. Яни «эчки берген къой алыр», анъладынъмы?

Бекир эмдженниъ «къызым санъа айтам, келиним сен динъле» деген ибарелерининиъ ма-насыны Рузем анъламай къалмады.

— Дегсиниъиз догъру, амма, буны башкъа-сына анълатмакъ къыйын.

— Эгер озюиъ анъласанъ, башкъалары да анъламагъа тырышырлар. Ойледже табиатлар уюн кегер...

Бекир эмдже башыны эгип тургъан Ру-

стемге козь ташлады. Энди къайтмагъа вакъыт якъыплашкъанындан сонъ сѣзюни сѣйлемеге къарар берди:

— Къыскъасы, огълум, ярын барып Мерзненен адам киби лакъырды этип, бала — чагъашны кетир де, инсан баласы киби яшанъ. Эль-алемге масхара олма. Къавгъа — шаматапен кечкен омюр къуллыкътан бетердир. Муаббетликнен сув ичмек, тинтише-тинтише бал емектен яхшыдыр, анъладынъмы?

— Бу айткъанынъыз оладжакъ шей дегиль, баба...

— Олмаса, фабрикагъа барып, мынавы эвни теслим эт. Бир адамгъа бойле балабан эвни тутмакъ айыптыр.

Рустем индемеди. Бекир эмдженинъ бу сѣзлери оны кошеге тиркеди.

Олар Мерзненен бир къач йыл бою юрип, бирлик анле омюрине азырлангъанда, фабрика коллективни оларгъа невбеттен эвель бу эвни берген эди.

Шимди бабасынынъ сѣзлери Рустемни герен тюшюнджеге далдырды. Онынъ башыны асып, сусып къалгъаныны корьген Бекир эмдже, артыкъ лакъырдысыны узатмайып, еринден турды.

III

Йылларнен къурулгъан анле оджагъыны тар-мар этмеге ярым саат егерлик олса да, оны гъайрыдан аякъкъа турсатмагъа айлар керек олды.

Бекир эмдженинъ огютлери адалетли экенини Рустем де, Мерзие де яхшы анълай эди,

лякин оларнынъ ич бирн озюни ашагъы къоймакъ истемеди. Фабрикада расткелишкенде селямлашмайып, бир-бирине аркъаларыны чевирип кечип кете эдилер, дерсинъ къан душмаплары.

Яз башында чыкъкъан бу бозгъунлыкъ та кузьге къадар девам этти. Эгер тесадюфий бир расткелиш ярдым этмеген олса, бельки онынъ сонъу айырылыкънен битер эди.

Базар кунълеринден бири Мерзие Зоречикнен шеэрде кезингенде апансыздан Рустем чыкъып къалды. Зоречик амаи анасынынъ къучагъындан тюшип, бабасынынъ аякъларына сарылды.

Рустем къызчыгъыны къучагъына алып охшады, онынънен назик-назик лафкъа тутынды. Даа сёйленмеге беджералмагъан Зоречик ерине Рустемнинъ суаллерине Мерзие джевап берди.

Лякин оларнынъ ич бири олып кечкенлерин хатырламакъ истемеди. Баягъы вакыт кезинип, яваш-яваш озь эвлерине тараф адымладылар. Мерзие инатлыкъ косьтермедн Рустемнен ян-янаша, юрип, учь ай эвелиси ташлап кеткен эвине къайтып кельди.

Орталыкътакн иизамсызлыкъны корьмеден олып, баласыны бешигине яткъызды ве билеклерини тиреп ишке киришти. Рустем исе онъа элинен кельген бутюн ярдымыны косьтермеге тырышты. Эвнинъ ичинде керекля иизамны чекип, Мерзие чибереклик хамыр азырлай балшалды. Рустем де къыйма машинасыны къуруштырды. Олар, къадын-къадж, къолмакъол, экивлешип бир оба чиберек къызарттылар.

Мерзие сонъки чибереклерни чёюнге ташлайджакъта, Рустем къайдадыр, ёкъ олып кетти ве чокъкъа бармай, бир шише шарапнен ичери къайтып кирди.

— Чибереклер сувун къаладжакъ, сен къайда ёкъ олып кеттинъ я?— деп Мерзие, соба устюндеки саанни столгъа къойды.

Рустем шарап шишесини ачып, стаканлары ал шарапкъа толдурды.

— Тут, «муаббетликке»—деди Рустем, Мерзиеиниъ юзюнде, насылдыр, анълашылмаз бир денъишме асыл олды. «Муаббетликке» деген сёз онынъ юрегиндеки эски дертти къозгъаса керек, юзюнде окюнчли тебессюм алямети пейда олды. Лякки индемедди.

Чиберек савутынынъ тюби корюле башлагъанда:

— Чибереклер насыл? Тузы-дамы бармы?— деп сорады.

— Яхшы, лек лезетли, сагъ ол,— Рустем чайнакълай берип джевапланды.— Айды, тюкянгъа мен барып келейим, сен энди раатлан бир аз...

Рустем ягълы пармакъларыны пачаврагъа силли, эвден чыкъты.

IV

Рустем халкъ дружинасына неvbстчиликке кеткен эди. Мерзие тикиш машинасыны ачып, Зоречикке антер тике бишлагъанда, къайнанасынен къайнатасы келип къалдылар. Бекир эмдже эв ортасында чапкъалагъан торунчыгъыны къучагъына алды:

— Акъыз, бабанъа ошاپ сен де баштакъ-лана башладыңмы?— деди о.— О сенниң оңмаз бабанъ къайда къачып кеткен?..

— Акъкына кечменъ, оның бабасы баштакъ дегиль,— Мерзие Зоречик ерине джевап берди.— Бугунъ оларның цехи дружинагъа певбетчилкке чыкъаджакъ экен, онда кетти.

— Башта оның озюни тербнелемек керек,— деди Бекир эмдже, яры шакъанен.— Бакъ сен, низам козетювни онъа ишангъанлар..

Былтыр олып кечкен бозгъунлыккыны Мерзиенен Рустем, энди, чокътан унутсалар да, Бекир эмдже сыра тюшкен сайып анъып ташлай, бир даа текрарланмасындан сакъына эди.

Къайпатаасының бу адетини огренип къалгъан Мерзие даргъын тавурнен:

— Яшлыгъымызгъа барып бир хата къачырдыкъ, сиз оны омюр-билля унутмайджакъсыз гъальба,— деди.

— Джанынъ агъырмасып, къызым, мен оны юзлей бергенимниң себеби, сизлер унутыр ве бир даа текрарларсыз, деп къоркъам.

— Ёкъ, бу ахмакълыккыны бир даа япмамыз, ишалла...

— Бизге кереги де шу. Бизлер сизниң бахытлы олмангъызгъа тырышамыз,— деди Фериде апте лафкъа киришип.— Эр бир ава чала-чала уйдурыла, дегенлер, Яваш-яваш сизлер де бир-бириниңизге табнат уйдурыр ве тынч-муабет омюр сюрерсиз...

Мерзие ашханадан чай савутларыны кетирди. Бир аздан Рустем къайтып кельди. Къокъуды чай зияфетинен кечкен субет баягъы

девам этти. Эм ана-баба, ве эм де оларнынъ
балалары дюньяда озьлерини энъ бахытлы
адамлар сая эдилер. Бу анълашылгъан шей.
Инсанларнынъ бир-бирине беслеген муаббет-
лигинден даа буюк бахт ола билirmi!..

ХАЙЫРЛЫ К Ъ А З А

Джеза муддетини битирип къайткъан Исмаил Велиев эвельден ишледиги автобаза идаресинде пейда олды.

Автобаза ёлбашчысы онынъ арizasыны окъуп чыкъты да, Исмаилни сюфте корьген киби баштан-аякъ сюзип алды. Исмаил башлыкынынъ бу терен козетювининъ манасыны яхшы анълай эди.

Велиев озь зенаатыны яхшы билъген, телжрибелли ве гъаст тирнекли бир шофер олса да, базада бир ичкиджиликке къапылгъан адети бар эди. Эм бу зайыфлыкътан себеп, эки бучукъ йыл эвелиси Исмаил автомобиль къазасына огърады, дёрт ай хастаханеде ягъты, тедавийленген сонъ эки йыл тюрьмеге къапатылды.

— Зан этсем, ракъыдан кельген «файданы», энди анълагъандырсынъ,— деди автобаза башлыгъы ве Исмаилнынъ джевабыны беклемеден, сёзюни девам этти:— Яхшы ки хайырлы къаза экен, машина гъайып олса да, озюнь сагъ къалдынъ, ондан башкъа бала-чагъанъ сенсиз не япар эди?..

Исмаилнынъ яра тамгъаларынен бенек-

ленген манълайында тер тамчылары асыл ол-
ды. Онынъ мугъайгъаныны эслеп, автобаза
башлыгъы тазирнин кесте ве къалемини эль-
ге алды.

— Аризанъны имзалайым, ярын экинджи
сменагъа чыкъарсынъ,— деп, имзалангъан
кягъытны онъа узатты.— Айды, олып кечкен-
лерни унутма!

Исмаил манълайыны силлип, башлыкъкъа
озь тешеккюрни ве ишандырувыны билъдирди.
Азбарда оны эски танышлары сарып алдылар.

— Э-эй, Вселнев къайтып кельген!— дел-
лер олар бир-бирлерине.— Хош кельдинъ,
эснаф! Кейфлер насыл? Аманлыкъмы?

Исмаил бу автобазада онбеш йыл чалы-
шып, мына бу адамларнен агъа-къардаш
олып къалгъан эди. Онынъ саф юрекли, иш-
кир ве джесюр бир адам олгъаныны эр кес
биле онъа бутюн джемаат урьмет ве сайгъы
беслей эди. Бесе-белли, мына бу себептен
онынъ кимерде бир ичкининъ дадыны къачыр-
гъанына аркъадашлары индемей, я да оны та-
зирлемеге козь батырамай эдилер.

— Бир якъан эйилигинъ бар экен, аса-
ба,— деди эски достлардан бири Исмаилгъа тп-
килип.— Шу къазада сени самосвал астындан
тартып чыкъаргъанда, бир даа сенден адам
олур деп уютоттен кечкен эдик.

— О къадар йыл ишлеп, энди мен ич бир
яхшылыкъ япмагъандырыммы, айлакъ,— деп
кулюмспреди Исмаил.— Асыл шу къазанынъ
озю де яхшылыкъ япув мерамындан келип
чыкъкъан эди, амма, не янайым, ракъы къа-
рышкъан ерде озь къабаатсызлыгъымы тас-
дикъламагъа имкян къалмагъан эди. Агъы-

зыпъ ракъы сасыгъанда айткъаныпъа ким ина-
пыр? Истесенъ де, истемесенъ де озъ брѣнунъа
юкленмеге меджбурсынъ. Ойлеми-дегиль-
ми, ичкининъ акъибети яманлыкънен нетидже-
лене экен...

Аркъадашларынынъ талабынен Исмаил шу
«хайырлы къаза» деп аштылгъан вакъытаны тас-
вирлемеге меджбур олды.

* * *

Бунарлы кузь кунълеринден биринде Исма-
ил озюнннъ азаматлы самосвалынен къуру-
джылыкъкъа бетон ташый эди. Иш саатлерини
битирген сонъ, шоферлер машиналарыны
ювып, гаражгъа къайтмагъа азырландылар.
Бу арада аркъадашлардан бири ярым литр
ракъы чыкъарды. Олар аякъ устюнден юзер
грамм ичин, энди ёлгъа чыкъаджакъта, къу-
руджылыкъ прорабы чапып кельди.

— Насос станциясы япыджылыгъына бир
машина бетон етмедн,— деди о шоферлерге.—
Достлукъ эшкъына ялварам, бирде-бириннъиз
алып бармаса, иш графиги бозуладжакъ. Ай-
ды, акъайлар, ярдым этингиз.

Шоферлер бир-бирлеринне бакъышты, кеч
олгъанда текрар машинасыны булаштырмагъа
ич кимсе истемеди. Чюнки геджелейин, маши-
на ювмакъ юрекке яткъан иш дегиль. Прораб
Исмаилнынъ алегини яхшы билъгенинден,
ялварышлы назарыны онъа чевирди, лякин
бир шей демеди.

Исмаил де агъыз ачкъаны ёкъ, онынъ
эллиндеки талонны алып, машинасыны бункер
астына айдаштырып кетирди. Дигер машина-

лар гаражгъа ёнедилер. Бир къач дакъкъадап Исмаил юклю машинаны меркез ёлгъа айдап чыкъты. Кеч олгъанда тайгъакъ ёлда машина юрютмек къолай олмаса да, джыллы бегонны сувутмайып, къуруджылыккъа етиштирмек ичюн ашыкъмакъ керек эди.

Исмаил туман пердеси чилтеринден кучъ-беянен сечильген ёл чызыгына козьлерини тикип, «къара къалачны» эки къоллап сыкъты. Акъшамлары ёлда машиналар сийреккеше, шу себептен Исмаил машинасыны экин суръатнен айдаштырды.

Лякин ёлнынъ чокъы кетип, азы къалгъанда, сагъ тарафтаки аралыкътан меркез ёлгъа бурулаяткъан акъчиль автобус сечильди. Къоюртым туман ичинден Исмаил оны зарзорнен эсledi. Машина фенерлерини тосат-тосат ышыкъландырып, теляшлы сигнал берди. Автобуснынъ шофери меркез ёлнен кельмекте олгъан самосвалны корьмедими, ёкъса, о келип еткенджек айланын етиштирир, деп ойландымы, не де олса, ог чалдырып меркез ёлгъа бурылды.

— Ах сени, тентек!— деп Исмаил чиркин сёзлернен сёгюнди.

Вызнен кетяйткъан самосвалны бир кереден токътатмакънынъ ич бир тюрлю чареси ёкъ эди. Къаиде муджиби автобус онъа ёл бермек борджлу, лякин буны кимге айтып — ашълата билежек...

Эки машина арасындаки месафе сань-саньеден къыскъарды. Исмаил самосвалны чаналатмагъа тырышса да, машина онъа боюн эгмедн. Экин арекетли машина тайгъакъ ёлда бир кереден токътатылмай. Эгер шимди

къанде кутип, адэм юклю автобусны къакътыр-
са, бу ахлякъсызлыкъ, джинает оладжакъ. Не
япмалы?

Бир къач сание ичинде Исмаилнынъ акъы-
лына келип-кечкен тюшюнджелернинъ ады-
эсабы олмалы. Онынъ козю огюнде парча-кесек
олгъан автобус, къангъа булангъан ёлджулар-
нынъ джеседлери джанланды...

Энди самосвал автобуснынъ аркъасындан
къакъаджакъ арада, Исмаил бир кереден
рулын солгъа бурды ве шу ан азаматлы агъыр
самосвал юксек ярдан ашагъа тыгъырып кетти.

Исмаилнынъ козьлери алдындан мор тус-
ли кок парчасы учып кетти, джелькесине,
къатты чокъмарлар энди, эсини джойды, на-
сылдыр, бир анълашылмаз теренликке чомды...

ГАРМОНЬ

Музей экспонатыны анъдыргъан шрапыкъ бир гармонь нидже йыллардан берли Абдураман Садиевнинъ эвинде асувлы тура. Эв саби оны козь бебегидай сакълай.

Бу, сессиз-солукъсыз диварда асувлы тургъан чалгъы алетининъ тарихына ант, къолумкъомшу арасында чешит лафлар юрьсе де, акынкъатны ич кимсе бильмей эди.

Эвлепгенлерининъ ильки айлары Абдураманнынъ къадыны мукъаддес гармонны косъ-терип:

— Мынавы джарты къутуны долапкъа тыкъсакъ арув олмазмы?— деп сораи эди.

— О бизден аш-сув истемей, турсын еринде,— деди Абдураман, онъа.

Бундан сонъ арадан эппейи вакъыт кечкенине бакъмадан къадын къоджа арасында бир даа гармонь лакъырдысы олмады.

Бу сыр, бельки, омюр-билля ачылмаз эди, лякин Абдураманнынъ кичкене огъланчыгъы осип-буюдикче, гармоннынъ талиин телюке астында къалды. Эгер Садиев ог чалдырып эрке огълуна янъы гармонь такъыштырмагъан

олса, бу ипраныкъ алетнинъ башына, ким билр, насыл мусибетлер келеджек эди.

Эр шейнинъ вакъты-саати бар экен. Кечкен афта гармонь сырынынъ да устю ачылды.

Раатлыкъ кую эди. Абдураман салкъын одагъа кирип диван устюнде узанды. Раат-раат газета окъуджакъ олды. Лякин кейф чатув чокъ сюрмеди: эрке огълу къомшу балаларыны пешине такъын ичерп кирди ве озюннинъ янъы гармоньнынъ йырътыкъ корюгинин бабасына чевирип:

— Бу гармонь энди чалмай, озюнъкини берсе, бакъайыкъ,— деди.

Абудараманнынъ чырайы сытылды, къашлары чатылды.

— Санъа яп-янъы гармонь чыдамады, огълум, бу эскиси шу саат дагъылып кетер. Эм о бозукътыр..

— Бозукъ олгъаны не я?..

— Оны дженкте сакъатлагъан эдилер..

— Дженкте?— деп таджипленди бала.— Гармоньлар да дженклешелерми?..

— Эбет, адамларнен бирге гармоньлар да дженклешкен девир олды,— Абдураман, негедир, токъталып сонъ девам этти:— Сизинъ шимдикки зевкълы омюринъиз ичюн бир заманлар эр шей дженклешкен эди..

Балалар бир-бирлерине бакъыштылар. Адамлар дженклешкенини олар яхшы билъселер де, гармоньлар дженклешкени акъкъында сюфте эшиткен эдилер. Абдураман еринден туруп дивардаки гармонны элине алды.

— Мынавы орыекли тенекечкини коресизми?— деп, о ялтыравукъ джез пластинка устюнде язылгъан ве гармоньгъа пекингильген

монограмманы балаларгъа косътерди.— Мында гармонь санбиннигъ ады язылгъандыр...

Балалар бир-бирини итеклеп, козьлерини монограммадаки айнуурлы арифлерге тиктилер ве эджелей-эджелей шу сёзлерни окъудулар:

«Къызыл флотта бедний авескъарлыкъ иннинигъ энъ яхшы тешкилятчысы Степан Шляхтенкогъа. 1938 с. Одесса арбий деңиз базасы».

— Бу адам гармонь чалмагъа биле эдими?

— Эбет, биле эди. Дюнъяда ондан да яхшы чалгъыджы я тапылып да, я да ёкъ...

— Сиз онынъ чалгъаныны эшиттинъизми?— деп сорады экинджи бир бала.

— Эшиттим... чокъ керселер эшиттим. Мен онынънен ялы къорчалав батареясында арбий хызметте булунгъан эдим.

Абдураман балаларнынъ козьлеринде мекракъ ышыкълары сезип, оларгъа эски гармоннынъ тарихыны икее этмеге къарар берди. О бир аз токъталып узакъ кечмишини хатиринде тазертмеге тырышты.

— Стёпа Шляхтенко Одесса арбий деңиз базасында энъ яхшы чалгъыджы олгъанындан мына бу гармоннен мукафатлангъан эди. Бош вакытлары о бизлерге чешит йырлар чалып эглендире эди.

Лякин апансыздан дженк башлагъанда орталыкъта муляйым гармонь давушы ерине топ-тюфек садалары янъгырады. Бизим батарея фашистлерини бôгъазына конделен санчылгъан кемикдай, Одесса ёлунда тура эди. Олар батареяны ёкъ этмек ниюн сюрю-сюрю самолёт ёллап бомбаласалар да файда бер-

меди: бизим топларымыз фашист танкларыны шеэрге якъып къоймадылар.

Биз Лузановка коюнден Одессагъа кеткен ёлны къорчалай эдик. Тамам эки ай фашист айдутларыны къасыргъалы топ атешине якътыкъ. Бу, фашистлерни зытландырса керек, бизим батареяны ерпен-ексан этмек ичюн учъ кунъ, учъ гедже пек буюк уджюм яптылар, самолётлардан, топ-миномётлардан, автомаг-пулемётлардан алевли маден бурчагъы ягъдырдылар.

Биз де аттыкъ. Чокъ аттыкъ. Снарядларымыз битти, топларымыз ипранды, аркъадашларыныъ да бир чокълары эляк олды, эльсиз-аякъсыз къалды, агъыр яраларгъа огърадылар..

Вазнетимизиниъ мушкюллигини дуйгъан душман, батареяны учъ тарафтан сарып алды, лякин ичериге далмагъа джесарет эталмады. Радио пле айкъырдылар:

— Эй! матрослар! сизлер капут! Теслим олуны!!!...

Бу уджюмден сонъ элинде сила тутмагъа меджалы къалгъан бизим арамызда пек аз эди. Бойле мушкюль бир дакъыкъада апансыздан гармонъ садасы янгъырады. Мен тазе яра азабындан атырлашкъан башымны котергенде, гъайретнен мына бу гармонны созмакъта олгъан Стёпаны эследим. Онынъ манълайындан ал къан ёлакълары саркъа, мавы козьлеринден атепли къылджымлар сепилмекте, дерейинъки шимди опынъ багъырындан ачув ве нефрет ташкъыны фышкъыраджакъ...

Гармонъ давуны къарарсыз азаплар чеккен матросларгъа яз чиллесинде эсип кечкен

серин ель киби тесир этти. Бир аз арекет этмеге меджалы олгъанлар Степаннынъ янына джылыштылар. Тоз-думангъа бонъайгъан куюк авада гармонь сеснен бирге матросларнынъ тыныкъ эзгилери котериле башлады...

Абдураман ири пармакъларыны гармонь садефлерине ерлештирип тыныкъ сеснен чалып йырлады:

Бизим шанлы «Варягъ»
джавгъа баш экмей,
Артыкъ ич кимсе имдат
беклемей...

Онынъ манълайында тер тамчылары пейдалды. Сагъ къашы устюнде когерип тургъан яра тамгъасы бир аз даа тереңлешти.

Сонъ гармонны тизлери устюне ерлештирип икяесини девам этти:

— Матросларнынъ челник прадеси фашист автоматчыларынынъ зытына тийсе керек, батарся гарнизоныны къайтадан къуршун ягъмурына туттылар. Степан гармонны чевирип, сюпгюли тюфегине япышты:

— Фашист джеллятларына олюм!— деп багъырды ве огге атылды. Онынъ артындан сес-седа къопарып бизлер де душмангъа догъру чапкъылдыкъ.

Сырлы кольмеклер, ленталы феслер арасында ялтырагъан тигис сюпгюлер фашистлерининъ кейфини бозды, олар пулемёт ве пегрон къутуларыны быракъып орман ёлагъына зувдылар...

Тезден Одессаны ташлап чыкъмакъ эмири

алынды. Акъярдан кельген арбий гемилер, ватан огюнде озьлерининъ арбий борджларыны шап-шорекфенен эда эткен матросларыны, Кавказ ялыларына алып чыккытылар. Бизлер госпитальге тюштик.

Шу кыянлы урушларда сакъатлангъан сагъ козюм сокъурланды ве мени бир даа фронткыа кыайтармадылар. Степан Шляхтенко госпитальден чыккыкыны киби «Кучюк топракъ» десантына тайинленди. Сагълыкълашмагъа кельгенде мына бу гармонны элиме туттырып:

— Кыыйын ве хавфлы ишке кетем,— деди.— Бу гармонны санъа эманет этмек истейим. Оны козь бебегинъ киби сакъла. Дженк-тен сагъ-ссямет кыайтсам, мен сени мытлакъ тапарым. Эгер бир даа корюшмек кыысмет олмаса, бу гармонъ санъа, берабер кечирген солдатлыкъ кунълеринизинъ хатреси олсун...

Иште, азиз достумнынъ васнетини эсимде тутуп, бу мукъаддес гармонны йнгирми йылдан берли сакълайым. Умют дюньясы, ким биле, бельки бир куиъ ола санби келип чыкъар...

Агъыр хатырлавлар Садиевнинъ башыны эгди. Тынч оданы сукюнет сарды. Кечкен афатлы кунълерни козьлерни огюнде джанландыргъан сабийлер де сусын кыалдылар.

Абдураман ипраныкъ гармонны яваштан котерип огълунынъ элине туттырды. Баланынъ эркелиги бу арада текмиллене сѣнген эди. О сакътлыкынен бабасынынъ элинден гармонны алды. Лякин озюнкиси киби чеккелемеге джесарет эталмады.

— Чал да бакъ, сакъырма,— деди Абдураман омузыны сийип.

Бала яваштан онынъ садефлери устюнде
озюнинъ назик пармакъларыны юрсетти.

Руслар дженк истейлерми,
Меним къадынымдан соранъыз...

.....

Эбет, бизим мемлекетте дженк истеген
адам тапылырмы? Бедава ерде гармонны элине
алгъаны киби балалар бу йырны чалмайлар...

Фронтлы гармоннынъ сесини эшитип бала-
лар бирер-экишер къапыдан чыкътылар.

Д Ж А Н Б А З О В Л А Р

Иш купонинъ сонъки дакъикъалары къуруджылыкъ профсоюз гешкилятынынъ ёлбашчысы вс комсомол тешкилятчысы электромонтажджылар ишлеген ерде пейда олдылар. Оларнынъ бириси бригадирнен лакъырдыгъа тутунгъан арала, экинджиси копюрли кран астында къоджаман бир агрегатны топлаштыргъан яшларгъа якълашты.

— Ишлер къолай, йнгитлер!..

Кран кобегинден саркъкъан челик йиппинъ къармагъыны салмакълы ыргъакъ ильмегинден бошаткъан куели бет огълан ялтыравукъ тишлерини коръсетип:

— Къолай сою къолунъда олсун,— деп кулюмсиреди, сонъ аселет токъталып къошты:— Четтен сейир этиов энъ къолай иш...

Бу арада отъкъюр сирена иш купони тамамлады. Бригада азалары бирер экишер ишлерини битирини комсомол гешкилятччысыны чирман алдылар. Тезден профсоюз ёлбашчысы иле бригадир оларгъа келип къошулдылар.

— Мессе бойле, яшлар: прокат станы план боюнджа йылнынъ сонъуна ишке тюшмек

борджлу,— леди профком ренси.— Лякин халкъ хозайствосынынъ ихтияджыны козъге алып, бизим къуруджылар оны бир ай эвель битирмеге къарар бердилер. Сонъки сёзни электриклер сёйлемек кереклер. Сонъ, не дейсиз?..

Меселенинъ джиддийлиги яшларны ойландырды. Олар индемей турдылар. Куели бет йигит, негелир, отургъал еринде къыбырданды. Онынъ табнатыны яхшы билъген бригадир огчалдырып сорады:

— Жора, сен бир шей айтмакъ истейсинъми? Сакъынма, сёйле!

Жора кесе бяз тишлерини ырджайгыч еринден турды.

— Бизим кереклеримизнен темин этеджек олсанъыз, теклифинъизни къабул этермиз, къуруджылар коллективинден кери къалмамыз...

Жоранынъ къыскъа чыкъышыны эр кес бегенди. Лакъырды чокъ узамады. Бригада ёлбашчысы Владилен Жанбазов аркъадашлары адындан, прокат станыны мудлегинден эвель ишлетмеге бутюн гъайрет ве къуветлерини къояджакъларына сёз берди.

Айланыр куню сабасы бригаданынъ иши къызыктып кетти. Коллектив огюндеки месулнет эр кесни джиддийлештирди. Яшлар эр адымда бир-бирлерини ашыкътыра башладылар.

Бир къач куньден берли къуруджылыкъ мейданлыгъында огърашкъан кинохроника векллери, ишини тамам къызгын вакътында электромонтажджылар участкасына келип

чыкътылар. Мында оларны хошнутсызлыкъ-нен къаршыладылар.

— Вакътымыз пек тар, иштен къалдыр-масанъыз яхшы олур эди,— деди Владилен.— Кино чыкъаргъан адамларгъа кино артистлери чокъ, оларны чыкъара бергейдинъыз...

Кинохроника хадими яры джиддий, яры шакъанен:

— Бойле артистлеримиз олса, сизни ич де раатсызламаз эдик,— деди ве камерасыны ерлештирди:— Сизлер ишинъизни бакъа берипъ, биз кенардан, сизге кедер этмей ишимизни япармыз. Бельки таныш-билишлер корип сизлерге эвалла айтыр...

Владилен кинокамерынынъ отъкюр козюнден гизлемек макъсадынен крапасты балкасына тырмашты, хусусий джанбазлыкънен челик макъасларгъа асылып, къалын теллерини пекитмеге тутынды. Лякин бу аракет кинолентада энъ меракълы кадрларгъа чевирилгенинден хаберин биле олмады.

Смена сонъунда бригадирнинъ раатсызланувы нафле экени анълашылды. Кунъделик вазифе арткъачынен эда этильген эди.

II

Айнынъ сонъки кунълери электромонтажджылар кунъделик графиктен артта къала башладылар. Къуруджылыкъ кереклери кечип келе, иште токътавлар сыкълаша ве бу вазнет яшларны пек раатсызлай башлады. Участка башлыгъы, къуруджылыкъ комплексининъ ёлбашчылары чевре-четке телашлы мектюплер яза, телеграммалар ура, лякин

джевап оларакъ ишандырув хаберлеринден гъайры, башкъа шей кельмей эди.

Бригада азалары къуруджылыкъ кереклерини кечиктирген «Электродеталь» заводынынъ комсомолларына аркъадаш мектюби язып, бу меселеде керекли ярдымны косътермелерини, риджа этмеге къарар бердилер.

Иштен сонъ топланып шойле бир мектюп тизнштирдилер:

«Къыйметли достлар!

Едийыллыкънынъ азаматлы къуруджылыкъларындан бири сайылгъан прокат станы — бутюн Европада энъ буюк маден гиганты оладжакъ. Комсомол къуруджылыкъы иляни этильген бу япыджылыккъа комсомол пугънакасынен чокътан-чокъ яшлар топланып кельди.

Оларнынъ тюкенмез ирадесинен, къорай бийлеген тюзлюкте кечкен ярым йыл ичинде буюктен-буюк завод къурулып башлады. Къуруджылар коллективи, энди монтаж ишлерине киришти ве озъ имкянларыны эсаплап, стан япыджылыкъыны муддетинден бир ай огюне битирмеге сёз берди. Бу тедебирден мемлекетимиз онбинълернен тонна пландан арткъач табакъ прокаты эльде этеджек.

Бойле муим вазифенинъ астындан мувафакъиетнен чыкъмакъ ичюн бизге «Электродеталь» заводы коллективининъ къардаш ярдымы керек. Сизинъ завод стан къуруджылыкъына учьюзден зияде электромотор ве diger шейлер ёлламакъ борджлу. Бу сымарышларнынъ кечикмеси бизим кунъделик иш графигимизни боза. Онынъ ичюн бизим сымарыш-

ларымызны кечиктирмей ерине кетирменъизни риджа этемиз.

Эгер адалетли талабымызны эсапкъа алсанъыз, биз де Ватан огюнде озь борджумызны шан-шерефнен эда этер эдик.

Комсомол — яшлар бригадасынынъ авалесинен, бригадир: Владилен Джанбазов.»

Бригада азаларынынъ алгъышыны къазапъан бу мектюп шу куню узакъ ёлгъа ёнетилъди.

III

Иш актъсавундан гонъюльсизленген электромонтажджылар, невбетий, иш куню сабасы япыджылыкъ мейдапына кельгенде, олар беклеген сымарышлар юклю демирёл платформаларыны эследилер. Тахта ящиклер къабургъасына при арифлернен: «Едийыллыкъ гиганты — прокат станы къуруджыларына «Электродеталь» заводы комсомолларындан къардаш селямы!» — деген сёзлер язылгъан.

Бундан сонъ бригаданынъ ишлери къайта баштап къызыкъып кетти. Яшлар, кечкен афталар бою асыл олгъан кериликтеп къуртулмагъа тырыштылар.

Владилен сыкълет бир ишнен огърашкъанда, комсомол тешклячысы онынъ адына кельген, насылдыр, бир мектюпин узатты. О кирли пармакъларыны силип конвертти ачты ве сабырсызлыкътнен окъуды.

«Урьметли Владилен!

Заводымыз яшлыгъына ёллагъан мектюбинъни окъугъанымыз киби, сизнинъ адалетли

талабынъызны назар итибаргъа алдык. За-
вод администрациясы, партия, профсоюз ве
комсомол тешиклятарынынъ аджеле тедебир-
лери нетиджесинде бутюн сымарышлары-
нъызны азырлап ёлгъа къойдыкъ.

Владилен! Сырасыз ибарелернен сени раат-
сызлагъаным ичюн мени багъышла. Лякин
мангъа буны язмамакъ мумкюн дегиль. Чюн-
ки озъ фамилиядашыма омюримде биринджи
кере расткельгенимден, бу сатырларны язма-
гъа меджбур олдым.

Мен озюмни бильгенимден берли етимлер
эвинде тербиеленип, балалыкъ чагъымдан бу
куньгедже озъ тувгъанларымдан бир де —
бирининъ изине тюшерим деген умютнен кунь
кечирдим. Мына шу себептен мектюпте се-
нинъ фамилиянъны корьгенде бир тарафтан
севинген, дигер тарафтан сескенген киби ол-
дым.

Шубесиз, бойле дуйгъуларны мендай ана-
баба охшавындан аджиз къалып, тувгъан-
лыкъ асретлиги чеккен адам анълая билир.
Ана — ватан къучагъында, алидженап совет
халкъынынъ мерамет ве къайгырувы саесин-
де, дигер етимлер киби мен де осип-буюдим,
икътидарыма коре бильги, зенаат саипи ол-
дым. Лякин озъ тувгъанларыма къавушув ар-
зусы мени ич бир вакъыт быракъмады. Заны-
ма къалса бу сатырлар сени тааджиплендир-
мезлер.

Сеннен якъынджа танышув истегинен бирге,
самиллий селямларымны ёллай ве ишинъде му-
вафакънетлер тилейим.

Сабри Меметович Джанбазов».

Умютсиз мектюпн Владиленин айретте кьалдырды. О мектюпни текрар окъумагъа тутынды. Шубе ёкъ эди, бу Владиленинъ къардашы. Фамилиясы, бабасынынъ ады, эписи келише. Демек Владиле де тухумсыз, сой-сопсыз дегиль, эр кимдай онынъ да тувгъанлары бар. Лякин, мераметсиз такъдир оларны бир-биринден айыргъан...

Исан озъ къайгысы ве къуванчыны дигерлеринен болюше, онынъ яныгъы экисле, севинчи исе къат-къат арта. Бу къандеге къапылгъан Владиле элиндеки мектюпни тёпеге котерип:

— Эй, достлар! Эшитесизми, къардашым тапылды! Меним къардашым!...—деп бар кучюнен багъырды.

Аркъадашлары чевре-чегтен Владиленин алкъалап алдылар. Тылсымлы кягъыт эль-эльден авушты. Бу хайырлы хабер муаббет коллективнинъ умумий севинчине чевирильди.

Былыр кузь Владиленинъ тойында аркъадашлардан бири къаде котергенде онынъ ялыпъызлыгъыны къайд этип:

— Сайгылы мусafirлер! Сизге белли олгъаны киби, бугунъ биз сонъки «оксюзизмизинъ» эвлендиремиз,—деген эди.—Бугунъден итибарен талийини озъ элине алгъан достумызнынъ сагълыгъына! Онынъ эбедий омюр аркъадашы оладжакъ сайгылы Иранынъ сагълыгъына ичейки! Оларгъа девамлы ве муаббет омюр истейки! Барсын оларнынъ эвлятлары ана-баба къучагъында, сербест ватап къучагъында бахытлы омюрнен осп-буксинлер!

Эбет о вакъыт бойле сёзлер Владиленинъ юрегини тырнамай къалмады. Онынъ бахты-

на достлары кѳуванды, чюнки тувгъанлары ёкъ эди. Онынъ фикринде шимди бутюн кечирген омюр левхасы джанланды. Козю огюнде дигер Джанбазовнынъ сурети асыл олды. Эгер имкян тапса шимди о бутюн дюньяны кѳучакълап озъ багъырына басар эди...

Владиленинъ аркыдашлары баягы музакерден сонъ, Сабрини комсомол къуруджылыгына чагырув къарарына кельдилер. Шу дакыкьасы телеграмма язып почта болюгине ёлладылар...

IV

Агъа-къардаш Джаибазовларнынъ плькн корюшювиннн бир къач сѣзнен тасырлевиннн чаресн олмагъанында бу левханы козь огюне кетрювинн окъуйджынынъ озь таса-вурьна къалдырамыз.

Сабрининъ яны аркъадашлары, агъасы
Владилеи оңа куъуруджылыкъ зенаатыны-
огретювде гъайрет ве вакъытларыны айма-
дылар. Чокъкъа бармай о монтажды элект-
рик ишнин кереги киби менимседн.

Къуруджылыкъ тамамланаджакъ дсвирде ишлер даа пек эпкинлешти. Электромонтажджылар гедже-куньдюз яныджылыкъ мейданындан кетмей озъ меджбурнетлерини тайинленген кунюне эла этилер. Къуруджылыкъ комитетининъ къарарынен Джанбазовнынъ бригадасына коммунист эмеги коллективи ады берильди.

Юксек унван оларнынъ огюне янъы вази-
фелер къойды. Энди, ялынъыз манасыз ишлен-
стерлик дегиль эди. Владилеп ве онынъ иш

аркъадашлары озьлерининъ пазарий билъгилерини арттырмакъ борджлу эдилер. Олар къурулджылыкъ янында тешкиль олунгъан акъшамлыкъ техникумгъа кирдилер.

Ишлерини битирип Сабринен Владилеи китабларыны топлаштырды ве ашыкъып дерске ёнедилер. Ира балачыгъыны бешикке яткъызып акъшамлыкъ емек тедаригине башлады. Лякин, арасы чокъ кечмедн, къапы чангъы онынъ ишини больдн. Ира эллерини оглюгине силе-силе аяткъа чыкъты.

Мердивен софада элинде чемоданы, орта яшлы, узун бойлу, къара мыйыкълы киши ялтыравукъ таягъына таянып тура эди. Ира оны тааджиплен бакъып къалды.

— Раатсызлагъаныма багъышлангъыз, — деп незакетнен башлады мусафир, — адреслер столунинъ малюматына коре бу эвде Владилеи Джаибазов деген йигит яшамакъ борджлу.

Анълашылгъанына коре оны яш къадын къаршылап чыкъаджагъыны умуот этмез эди. Ыуны сезген Ира онынъ есджаныны сачмагъа тырышты.

— Эбет, мында яшай... Кирингиз ичериге, кирингиз...

Таякъкъа тирелип тургъан кишиге аякъ устюнде къалув къыйын экенини корип эвге давет этти: мусафир акъсакъ юрюшнен аяткъа атлады, ве къыдыргъан адамыны коралмагъанына тааджипленип киби чет-чевреге козь ташлады.

— Олар шимди дерстелер, тезден келирлер, — деди къонакъбай онынъ элинден кичкене чемоданчыкны алды ве пальтосыны чыкъармагъа ярдым этти.

— Кириңиз эвге, раатланып турынъыз, узакъ ёлдан кельгенге бенъзейсиз...

Мусафир пальтосыны ташлап къонакъбай косьтерген кишлик одагъа кечги ве янъы дивангъа ясланып майышмакъ истемез афы аягъыны узатты.

— Сорамакъ айып олмасын, сиз ким оласыз?— деди о кулюмсиреп Ирагъа.

— Мен... Владиленинъ аркъадашым...

— Яхшы... Пек яхшы... Демек, биз акъраба экенимиз де...

Мусафир хошнутлыкънен муляйм яш къадыны баштап-аякъ сюзип алды. Озь небетнидже Ира мусафирнинъ ким экенин сорапаштырды.

— Мен Владиленинъ бабалыгъы олам... Бир айдан берли балнеология курортында тедавиленим,— мусафир тыныкъ давушнен сёйледи,— сонъки кунълери кинохроника журналында сизинъ прокат станы къуруджылыгъыны корьдим. Владиленинъ фамилиясыны эшиткенде, эпсейи йыллар тозынен къаплангъан бир вакътаны хатырладым...

Ира мусафирнинъ сёзлерини дикъкъатпен динълемекте эди. Владиленинъ бабалыгъы, не ичюндир, Сабрининъ адыны анъмагъаны Ираны тааджиллендирсе де ог чалдырып къарышмагъа козю батмады.

— Энди, эвге къайтаджакъта бир аякъ сизде токътап Владиленинъ корюшмеге къарар бердим,— деди мусафир.— Эм бу сизинъ Донбасс тарафларда мен даа олмагъан эдим, азыр — джорукъ, бу аджайип ерлерин де корейим дедим...

— Пек яхшы эткенсиз... Владилең, ким

биле недай севинир,— деди Ира.— Базы вакъытлар, о, озъ янгъызлыгъына пек тарсыкъа. Мында достлары чокъ, амма, достлар тувгъанлар дегиль...

Ира бешигинде агъламсырагъан баласына туруп чанты. Бир къач дакъыкъа мусафир пайнына къалды. Ира баласыны эмизип къайтып кельгени киби:

— Демек, сиз Владиленни кинохроникада корип таныдынъыз?— деп сорады ве сонъ:— оларны хроникаджы чыкъаргъан вакъыт Владилен ачувындан чатлай язды. Ишлери сыкълет кунъ эди, о арада кино чыкъармагъа кельдилер...

— Ёкъ, мен оны къайдан таныя билейим,— дели мусафир.— Мен оны корьгенде эки—учъ яшында сабий эди. Санки, о заман мен озюм де йигирмибеш яшында эдим... Энди, сизден гизлемеге аджет ёкъ, меселе шундан нбарет: мусафир онъайтлыджа ерлешип икяесине башлады.

V

Фашистлер ватанымызгъа сокъулгъан заман старшина Мемет Джанбазов хызмет эткен топ полкы кунъбаты Украинада кучюк бир демирёл станциясыны къорчалай эди. Фашистлер оба-оба инсан джеседлерини тапгап, орталыкъны къан дерьясына чевирип, кунъдогъушкъа таба джылышмакъта эдилер.

Демирёл станциясы ичюн къатгы урушлар башлады. Ерли эалининъ эксериси тараф-тараф даркъаштылар. Вакъытлы-вакътынен кетип етиштиралмагъан къарт-къурт адамлар,

бала-чагъа терең чукъурлар къазып, магъазларда сакъланмагъа меджбур олдылар. Топ, къуршун ягъмуры кичкене станцияны гъаркъ этти. Буюк бомбалардан бири ерли эли сакълангъан магъазгъа тюшти.

Батарей командирини старшина Джанбазовны чагъырып, бир къач солдатнен, эшилген магъаздаки адамларны къутармасыны эмир этти. Джанбазов ве онынъ аркъадашлары къазма-куреклернен силлаланып къанлы вакъна ерине чаптылар.

Олар бу ерге келип еткенде орталыкны саргъан тоз-топракъ думаны бир аз ятышып, фашист джанаварлыгъынынъ устюни ача башлагъан эди.

Сакът аректелернен олар таш-топракъ обалары астында эляк олгъан инсан джеседлерини къазып чыкъардылар. Эбедий козьлерин юмулгъан бельгисиз бир къадынынъ къучагъында, назик эльчиклеринен анасынынъ бойнуна сарылгъан бир сабий Джанбазовнынъ козюне пилшти. Старшина мукъайтлыкънен баланы анасынынъ сувукъ къучагъындан айырып элине алды ве онынъ сыфатында, насылдыр, сыджакълыкъ аляметин ис этти. Олюм панджасындан ана багъырына сыйыкъкъан бу сабий тазе авалы кунъ ярыгъы корьгенни киби дудачыкъларыны къыбырдатты. Солдат флягасындан тамгъан бир къач тамчы сув баланы текрар мукъаддес омюр къучагъына къайтарып кетирди.

Джанбазовнынъ тапып кетирген бу «гъаипметин» бутюн батарея адамларынынъ диккъатыны желеп этти, о солдатлар совимлисине чевирильди. Беяз баш, мамы козь баланы ко-

рип, озь эвлятларыны хатырлагъанлар аз дегилъ эди.

Мында эр ким баятсыгъан юреклер кошесинден базы бир назиклик, охшав къазып чыкъармагъа ве бахытсыз такъдирли сабийге такъдим этмеге тырыша эди.

Урушлар тынгъан вакъытта юваш огъланчыкъ Джанбазовнынъ бойнуна сарылып, къаба солдат шинели астында юкълап къала, солдат котелогинда джибинген къара отъмек парчаларыны къашыкълай эди. Лякин дженкчилерининъ бу сезимли эгленджеси чокъкъа бармай тюкенди. Батареянынъ командири Джанбазовны чагъырып кесен-кес эмир этти:

— Уурушлар кеткен сайын къаттылашаджакъ. Баланы атсщ ёлагъында къалдырмакъ хавфлы. Ильки пейда олгъан машинагъа минип, оны якъын госпиталлерден бирине алып кетинъ! Анъладыкъызмы?...

— Анъладым!—деди старшина ве тез-тез баланы ёлгъа азырламагъа башлады.

Дженкчилер мугъайдылар. Лякин баланы бойле телюкелли ерде тутмакъ мумкюн олмагъанына эр кеснинъ акъылы ете эди. Онынънен эписи сыджакъ-сыджакъ сагълыкълашты ве озь тувгъанлары киби озгъардылар. Барышыкъ омюр аляметининъ сонъки къалымтысы оларны терк этти.

Душман самолётлары гедже-куньдюз фронт ёлларыны штурмлай...

Яры ёлны кечер-кечмез мор байырлар артындан атылып чыкъкъан штурмовиклер ёлдаки машиналарны агешке туттылар. Машиналар токъталды, яралылар ве оларны

озгъаргъапплар ёл четиндеки эндеклер ичине, тереклер тюбуне серильдилер.

Штурмовиклер башта бомбаларыны ташлап, сонъра пулемёт атешин ачтылар. Джанбазов озь ёлдашынен къарагъач тереги астында пысты. Афатлы атешини сабийининъ юреги дуйса керек, о джан аляметинен Джанбазовнынъ бойнуна сарылды.

Джанбазов озь мучесинен баланынъ джаныны сакъламагъа тырышты. Биринджи бомбаларнынъ парчалары омузыпы якъкъанына бакъмадан къучагъындаки сабийини къорчалап еринден къыбырдамады. Таш-топракъ обалары онынъ аркъасына эшилди, о бутюн азапларгъа чыдады.

Самолётлар озь арсыз ишлерини тамамлап, текрар байыр артына зувдылар. Ел ичинде алевленип янмакъта олгъан машиналар чонъкъайып къалды. Яралыларнынъ сагъ къалгъан сойлары бирер-бирер гизленген ерлеринден чыкъын ёнемге ярайджакъ машиналаргъа миндилер.

Бу сонъки куньлерде бахытсыз сабий бир къач дефа къара олюм пайджасындан къуртулып, мувакъкъаг госпиталь тургъан койге келип чыкъты. Старшина Джанбазов певбетчи экимге багъарей командирининъ мураджаатыны билдирди.

Орта яшлы, муляйим къадын, нзник эллеринен кичкене сабийининъ акъчиль, йымшакъ сачларыны сийпады.

— Бизге тюшкенлер джедвельге кирсетильмек борджлу, — деди эким къадын. — Баланынъ исми, лагъабы сизге беллими?

— Языкъ ки, бойле малюмат бизге белли

дегиль. Баналары дегеним киби, биз оны ип-сан джесселлери арасындап таптыкъ. Станцияда ерли халкътан ич кимсе къалмагъан...

— Ойле олса биз онъа энъ дюльбер аллардан бирини берейик,— деди эким къадын.— Къаршы дегильсизми?

— Ёкъ, ёкъ джаным. Эбет бала исимсиз къалмайджакъ эбет бир де бир чаре тапмакъ керек...

— Владилен!— деп созды эким, сонъ старшинадан сорады: — Насыл, келишиклими?.. Владимир Ленин сёзюнден...

— Пек яхшы, пек келишикли! Даа гузель союны тюшюнип тапмакъ мумкюн дегиль. Агъызынъызгъа сагълыкы!— деди Джанбазов севинип. Шу дакъкъасы козю огюнде озюнинъ Сабри огълу джанланды. Онынъ адыны къояджакъта не къадар тюшюнген эди, бойле бир терен маналы ад тапамагъан эди.

— Мен балагъа озъ фамилиямны берсем олмазми?—деп сорады Джанбазов.

Эким къадын разылыкънен башыны сийкети ве къалемни алып язмагъа азырланды.

— Язынъыз: Джанбазов, Владилен Меметович!...

Эким къадын сийрек эшитильген фамилияны язып, маналы бакъышыны старшинагъа чевирди.

— Бу хусусий маналы шаркъ сёзлеринден олса керек, шай дегильми?

— Догъру. Джанбазов — джаныны аджымагъан, джесюр адам демектир. Барсын бу сабий джесюр, къоркъу бильмез йигит олып оссин!—деди старшина.

Ресми тедбирлери корип Джанбазов,

онъа маналы мавы козьлеринен бакъып къалгъан сабийни къучакълады ве онынъ бетинден, козюнден опти. Омюринде биринджи кере старшинанынъ козь яшлары къара тюклеринен орътюнген янакъларына тыгъырды. Сонъра эким къадынынъ къолуны сыкъты:

— Биз энди бу сабийнинъ талиин ышанчылы эллерде, деп Саямыз! Сагътыкънен къалыпъыз, манъа фронткъа къайтмакъ керек...

Джанбазов гунасыз сабийге сонъки кере козь ташлады ве яшайыш эшкъына олюмге исфрет беслегенлер сафына адымлады.

VI

Мусафирнинъ икяеси Ираны эеджанландырды. Фаджналы икяе онынъ юрегини таштырды. Буны корьген мусафир озю де теренден кокиос кечирди.

Энди Владиленнинъ талиин хусусында тафсилятлы малюмат анълагъан Ира, онынъ къардашы Сабрининъ тарихынен меракъланды. Чюнки бу акъта мусафир озь икяесинде пек къыскъа айтып кечти, ич бир шей анълашылмады.

— Сизнинъ къорантанъыз талиин акъкъында айтмадынъыз,— деди Ира ве чекинчекликнен сорады:— Олардан хаберинъиз ёкъмы?

— Мен дженкке кеткенде къадынымнен алты айлыкъ Сабри деген огълум къалгъан эди. Лякин мен фронттан къайтып кельген сонъ оларны тапамадым. Дженк фелякетининъ пестиджелери оларнынъ да башына ет-

кен олса керек. Меним адсыз-эсапсыз тырышувларым петиджесиз къалды...

— Бельки сизинъкилеринден де сагъ къалгъаны бардыр,— деди Ира мусафирнинъ козьлеринде янъгъызлыкъ тарсыкъувы аяметлерини эслеп.— Ким биле, умят дюньясы...

— Дегеннинъиз догъру. Ильки йыллары мен де чокъ умят беследим. Лякин энди арадан йигирми йыл кечти. Умятлерим кесильди...

— Билесизми,— деди Ира джошкъунлыкъпен,— кечен йыл мына бойле апансыздан Владиленнинъ къардашы тапылды. Сабри... О чокъ йыллардан берли Урал тарафларда яшай экен.. Бытыр бизге келип чыкъты, шимди Владиленнен бир ерде ишлей, берабер окъуйлар, шимдилек бизде яшап тура...

Бу хабер мусафирни бир тамам шашмалатты. Онынъ козьлеринде теляшмы, ёкъса севинчми пейда олды, анъламакъ мумкюн дегиль эди.

— Багъышланъыз Ира, мен ич бир шей анъламайым, Владиленнинъ къардашы Сабри олмакъ мумкюн дегиль. Сабри меним огълум эди. Владиле, мен ледим де, оксюз къалды... Ёкъ, ёкъ, о да меним огълум... Мен оны озь эвлядым киби, озь эвлядымдан даа зияде айбетледим. Олар экиси де меним эвлятларым!..

Мусафир еринден турмагъа ынтылды. Ира ог чалдырып олар учю бирликте чыкъарткъан фоторесимни кетирип мусафирге узатты.

Ресимде Иранынъ эки тарафындан эки муляйим яш йигит бакъып тура эди. Оларнынъ бириси сарышын, чары козь, тегерек бет, кесментик, экинджеси сия, къувурчыкъ сачлы,

узунджа сыфатлы, инджерек, назик мучели. Эбет бу Сабри. О тамам бабасына бенъзей. Сарышын йигит — бу Владилен. Йигирми йыл эвелиси бомбалар астындан, къара олюм панджасындан кучъ — белянси чекип алдыгъы кичкене, сарыбаш огъланчыкъ...

Бу эеджанлы дакъикъаларда къапы чангъы зырылдады. Ира аяткъа чапты. Яшлар шешъшаматанен ичери кирдилер. Ира оларгъа ишмар этип эвде мусафир бар экенини билъдирди. Олар тындылар.

— Бизге мусафир кельди, ким экенини тапарсызмы?— деп сорады Ира. Яшлар бир сыра аркъадашларыны, таныш-билишлерини сайып чыкъсалар да буны тапмакъ мумкюн дегилъ эди.

Мусафир энди аякъкъа туруп аяткъа тараф якъыплашкъан ве къуванч козьашлары саргъан козьлеринен мазаллы яш йигитлерге бакъып тура эди. Эбет, мына олар, осип-буюген, яшлар. Сарышын, кесментик Владилен, бир заманларда фашист бомбалары астында азап чеккен кичкене фронт ёлдашы... Онынъ янында юксек бойлу къара козь Сабри... Онынъ бирден бир эвляды, нидже йыллардан берли козьашларнен ашдыгъы баласы—Сабричик...

Джанбазов озюни татлы тюште киби ис этти. Бойле хош тюшлерни о башта да коре эди. Ляки юкъудан айынгъанда бу бахытлы дакъикъалар хаялгъа чевирилип, ель киби ёкъ олып кете ве о текрар тунъюльдириджи янгъызылыкъ панджасына юварлана эди.

Бу бельгисиз адамны корьген яшлар да шашып, тынып къалдылар. Оларнынъ даа беш дакъикъа огюндеси шенълиги тынчылыкъ къую-

сына чомды. Оглеринде хусусий бир мусафир тургъаныны ис эттилер. Бу тасвирленильмез левха олгъаны-оладжагъы бир къач сание девам этсе де, оларгъа сонъсыз асырлар киби корюнди. Шимди олар даа омюрлеринде ич бир заман расткетирмедиклери. муим бир вакъиа къаршысында турдыкъларыны сезди, бу тынчлыкъ мына-мына якъынлашмакъта олгъан инсан дуйгъуларынынъ афатлы далгъасыны бильдирмекте эди.

— Къатайып къалгъанынъыз не я?—деди Ира тынчлыкъны бозып.—Екъса къаршынымызда тургъан бабанъызны танымайсызмы?

Бу сёзлер къалтырагъан юреклерни даа зияде тепретти, яшлар бир-бирлерине тааджилли бакъышларыны ташлап, яваштан ичериге кирдилер.

Джанбазов эки къолуны къанатдай керип огге ынтылды ве къычырып йиберди:

— Меним эвлятларым! Меним сабийлерим!

Я Н Г Ъ Ы Н

Қоджасынынъ кейфи уймағаныны сезген Сание апте:

— Акъай, санъа не олды? Екъса алынъ ёкъмы?—деп сорады.

— Шимдилек олгъан шей ёкъ, илернде оладжагъы раатсызлай.

— Ич бир шей аныламайым, сен не демек истейсинъ шу?

— Ашыкъма, анъларсынъ,— деди Меджит агъа маналы макъамнен.—Торунларынъ этегинъден чеккелеп башлагъан сонъ анъларсынъ...

Меджит агъанынъ бу сонъки ибареси Сание аптенинъ юрегине ятса керек, о джошкъунлыкънен джевапланды:

— Эбет, баласы олгъан адамгъа торун аскъысы чекмеге азыр турмакъ керек. Ойле адет олунгъан...

— Ойле, амма, ана-бабалары сокъакъ бою копек суварын юргенде торун зырылтысы чекюв пек юрскке ярашмай... Демин иштен келеяткъанда къарнымда анавы къалпазан пожарникнен сенинъ хани кызынъ расткель-

дилер. Қолтуктлашып кеткенлери пек қынамы бозды. Ур-патласыи севги айландыралар...

— Сонъ «айландырсалар» не олгъан? Сен, ақтай, қартайгъан сайын худжурлашасынъ. «Сенинъ хани қызынъ» дегенинъе тааджинленем, ёкъса сен озюнъни баба саймайсынъмы?

Санне аптенинъ чырайы сытылды, стол устуне аш савутларыны ерлештирип лакъырдысыны дсвам этти:

— О «Қыалпазан пожарникни» яткъанда тургъанда: «Ремзи дызман йигит оладжакъ. Тыпкы — бабасы» — деп макътагъан сен дегиль эднинъми? Чёкюнни де налына, де мыхына ургъанынъ не?

Санне аптенинъ сёзлери Меджит агъаны дивар кошесине қысқаян киби олды.

— Инкярым ёкъ, ақлы олгъанда макътай эдим. Лякни, бу земане яшлыгъыны анъламакънынъ чареси ёкъ. Кунъ-кунъден дегеншии туралар.

Меджит агъа иш урбаларыны быракъын эль-бетини ювды не софра башына кечти. Санне апте башлагъан лакъырдысынынъ сонъуна чыкъмагъа тырышты:

— Мен о балада ич бир яманлыкъ кормейим. Баштакъ дегиль, ичкиджиллик этмей, алына коре чалышып юре. Ич кимсеге зарары токъунмай...

— Не зарары бар, не де файдасы... Онынъ чагъындаки дев киби йигитке пожарник олып, каланча кольгесинде гизленмек айып дегильми?.. Зарары тиймей экен... я файдасы қайда?—Меджит агъа қыапуста шорбасыны қыа-

джеризли макъарне чанагыны кти.—Арбий хызметтен къайтып мен оны бизим фабрикагъа чагырып, огълум, баба-деде зенаатынъ-дедим. О къулакъ асмады, чарарник олды...

т агъанынъ зытланувы кет-кетенини сезген Санне апте сусмагъа рди. Лякин шимди Меджит агъаны й ятыштыраджакъкъа ошамай эди. инъ раметли бабасы ойле агъырюнден, енгилининъ астындан юрген-тилъ эди, амма, не янаджакъсынъ, ы-башкъа...

—тойгъан сонъ Меджит агъа ерни-козлюгини такъты ве эр куньки-е тазе газеталарны алды. Бу арада, минелинъ отькиюр шакъылдысы янъ-Сонъ софада шаматалы арекетлер-ы.

ле инат инсан корьмедим,—деп ерни кирди.—Бутюн гедже къанде-ныкъа экен. «Орта мектепте алгъан-име сюме тюшти»—дей, нафтални-унуткъап...

я о, къызым?—деп меракъланды-ге.

зи. Бизим институтнынъ акъшам-огинне азырлана. Заваллынынъ козю-кирмей.

инъ хош аэнкли лакъырдысы Ме-анынъ текрар ачувыны къозгъады. О, ташлап, къызына чевирильди.

а мий айландырмагъа не аджет-кочти.—Каланча талдасында дип-

ломсыз да п-тан хатасыне-олса, эписи-кулю кокке-

Бабасынынъ-нени ынджыт-

—Сиз, не-

—Истеген-тейип,—Ремзи-къатыкъ ёкъ. олмасын! Ан-

—Себеби-рады.

—Себеби-

—Яхшы,—дан итибарен-дегилем. Себе-рым. Къабаат-ныыз агъырм-

—Зарар-котерип. Бойл-

Меджит ал-экинджи одаг-лерине бакъы-

Къаранлык
Меджит агъа
янгъын чыкът
джакъ киби
онынъ агъач
гъан алев бут
йылларда кор
джанландырди
Теляшкъа

ресленмек мумкюн. Эгер, шей-
бир янгъын чыккъъан киби
бир оларгъа телефон эткенджек
савурылыр...

къыскамыссызлыкъ ибарелери Эми-
ты.

демек истейсиз, шу, баба?..

Им шу,—деди Меджит агъа сер-
деген къалпазандан оладжакъ
Онынънен ич бир тюрлю ишинъ
оладынъмы?

Не экен?—Эмине тааджипнен со-

ни мен озюм билем!

—деди Эмине тыртайып.—Ярын-
мен онъа селям бергенлерден
бини бабамдан сора, деп айты-
ны сизге юклегениме джаны-
асын.

Экъ, юклеий бер. Меним арабам
е гунадан онынъ кочери сынмаз.
Агъа газеталарны топлаштырып
аваушты. Ана-бала бир-бир-
ип къалдылар.

* * *

Акъ кузь геджелеринден биринде
ишлеген мебель фабрикасында
ы. Бу фабрика ойле айтыла-
буюк бир ишхане олмаса да,
биналары устюнден далгъалан-
гон шеэрини айдылатты. Якъын
ольмеген бу адисе эркесни эе-
л.

къапылгъан Меджит агъа шу

дакынкъасы фабрикагъа джувурды. Атешке толып-ташкъан биналар этрафында чапкъалагъанларгъа къошулып, элине атеш сѣндюрюджи алетни алды ве алевнинъ къоюртым ювасына фышкырта башлады. Ыры акъчылъ, яры сия къаралтылар арасында Меджит агъанынъ козюне ялтыравукъ бактыр шлѣмлы, парсна урбалы Ремзининъ кольгеси чалынды. Дигер янгынджылар арасында Ремзи джапбазлыкънен дѣнмекте эди. Меджит агъа онынъ аркестинде бир-де бир илле козегир киби, ара тапкъан сайын онъа козь ташлап алды. Лякин Ремзининъ ишинде хусур таппады, акисине бу йигит эр кестеи джѣскор ве чевик аркет этмекте эди.

Атешнинъ, боя ве лак складаына якъынлашкъаныны корьгеннен, Меджит агъанынъ юрегини теляш сарды. Онда бир къач тонна чешит боялар, спиртли лаклар, нитролактар тура, алев токъунгъаны киби патламакъ итимагы бар. Меджит агъа зерли думангъа бопъа-йып, склад къапысы огюне джувурып кельди. Лякин килитли къапыны ачып оламады. Бу арада онынъ янында мазаллы бир кольге пейда олды, элиндекки балтасынен къапыны парчалап ичериге далды.

Онынъ артындан Меджит агъа сокъулды ве энъ балабан лак чапчагъыны азбаргъа юварлатып чыкъардылар. Чапчакъларнынъ кучюклери буюк замет талап этмедни ве бирер-бирер янгындан узакъча тыгъырып-тыгъырып кеттилер.

Алевлер ышыгында Меджит агъа янындаки янгынджы Ремзи экенини эсledi. Амма ишмди лаф этмеге вакыт дегиль.

Сонъки савутны чыкъараяткъанда, энди янып къорлангъан таван тахталары Ремзининъ устуне эшилди. О эсини джойып ерге серилди. Ремзини къапыда беклеген Меджит агъа раатсызланып ичериге сокъулды. Бакъса, Ремзи къырмызы кусевлер арасында ята.

— Ярдымгъа! Ярдымгъа келинъиз!— Меджит агъанынъ теляшлы давушыны эшиткенлер шу дакъыкъасы етиштилер.

Энди кереги киби къорлангъан Ремзини котерип азбаргъа алып чыкътылар. Онынъ бетти-козю, эль-аягъы сим-сия кесилген, устюндеки парсна урбалары къорланып, кесек-кесек ерге саркъкъан эди. Огъа бу вазнетте мумкюн олгъан чарени корип, аджеле ярдым машинасына юкледилер. Тезден янгъын сѣндюрилди, лякин онынъ мераметсиз ялылары фабриканынъ къана ярысыны юткъан эди.

Меджит агъа куели-паслы, ёргъун бир алда, эр кестеп сонъ фабрика азбарындан чыкъты. Онынъ козю огюнде мушкюль бир алда хастаханеге ёнетилген Ремзи джапланды... «Аферин, йигит олгъан экен! Бабасынынъ ляйыкъ эвляды!— деп ойланды Меджит агъа. Бу дешетли янгъын, онынъ юрегинде Ремзиге къаршы къабаргъан нефрет ве ачувны бир текмиль сѣндюрди.

Бир тарафтан о Ремзининъ йигитлигине севинсе де, дигер тарафтан онынъ агъыр къазагъа огърамасы теренден кедерлендирди. Шимди о Ремзини кене озъ баласы киби севип-сая, онынъ бахты ичюн бабаджа раатсызлана ве къайгыра эди.

Меджит агъа Ремзининъ бабасы Сейтхаллынен яшылыкъ чагъындан дост эди. Олар

отузынджы йылларда шеэрге келип, зенаат мектебинне кирген, мында агъа-къардаш киби купъ кечирип, зенаат саибн олгъан ве мектепин битирген сонъ, экиси де бир цехте чалыша башлагъан эдилер.

Докъузюз къыркъ биринджи йылнынъ фелякети башлагъанда Сейтхалильнен Меджит агъа кене де берабер тюшин, бир болюкте, Кавказ дагълары этегинден Маджарстан топрагъына къадар афатлы джепк ёлларыны бирликте кечкен эдилер. Сейтхалиль озюнинъ къара козь Ремзичигини тельмирювнен анъгъанда, Меджит агъа алтын сач Эминсичигининъ асретлигинден яна, оны гедже тюшонде, купъдюз эсинде коре эди. Олар энди бир-бирлерини ялынъыз джан достлар оларакъ дегиль де, эм де къула сая эдилер.

Эгер олардан бирде бирининъ башына, дженкте эр адымда бекленильген бея кельсе, экинджиси балаларнынъ талийн ичюн месулистлик ташымакъ борджлу эди. Бу акъта къатты сёзлешювлери олгъан эди.

Шай да олды. Балатон голю ялыларында къайнагъан къанлы урушларнынъ биринде душман къуршуны Сейтхалильнинъ башына етти. Меджит агъа озюнинъ азиз достуны ят иллер топрагъында къалдырып, пайнына къайтмагъа меджбур олды.

Шу фаджналы кунълерден башлап, Меджит агъа Ремзининъ экинджи бабасы олды. Ремзинен Эмине бир мектепте окъуп, Меджит агъанынъ козю огюнде осип-буюдилер. Балаларынынъ бир заманки сёзлешювлерини сезер киби, оларнынъ балалыкъ достлугъы йыл-йылдан теренлешти, джиддий муаббет-

ликке чевпирильди. Меджит агъа бунъа чинпюректен севинди.

Лякин арбий хызметтен къайткъан сонъ Ремзининъ янгъынджы олувы Меджит агъаны пек зытландырды. Чюнки о нидже вакъытта берли янгъыи афатына расткельмегенинден, бу тсшкилятларны керексиз шей деп сая эди. Бу гедже олып-кечкен адисе онынъ эвельки фикирин асылсыз экенини тасдикълады ве Ремзиге корьсеткен терс мунасебетини денъиштирди.

Энди, Меджит агъа эвине кирмейип, догъру хастаханеге таба адымлады, Ремзининъ вазнетинден хабер аяламагъанджек онынъ джаны раат олмайджакъ.

Хастаханеде санитар олып ишлеген къомшусыны расткетирди, Ремзининъ алыны сораштырды. Санитар къадын чокъ эгленмеди, Меджит агъанынъ янына къайтып кельди.

— Шеэрнинъ энъ корюмли экимлери онынъ башы уджундалар,— деди санитар джиддий макъамнен.— Вазнети пек агъыр, лякин умуогсиз дегиль экен...

Бундан сонъ Меджит агъа къомшусына озъ тешеккюрини бильдирип, эвине къайтты.

Меджит агъа бир къач афталар башыны асып, индемей, юрди. Ишке кельсе, ярым-юрты олып къалгъан фабрика манзарасындан ынджынды, эвге къайтса Ремзининъ вазнети раатсызландырды.

Чокъкъа бармай, янгъындан гъайып олгъан бишалар ерине янъы корпуслар котерильди. Меджит агъа рухлана башлады. Ремзининъ вазнети тюзеле деген хабер исе оны бир текмилъ къувандырды. Иш аркъадашлары ве эв-

декилериниш лактырды этмеге башлады, сий-рек-сепеленлек сыфатында тебессюм пейда олды.

Куньлернинъ биринде, уйле авар маали, экинджи сменагъа азырлангъанда Меджит агъа Эминени токътатып:

— Ремзининъ хастаханеде экенинден хаберинъ бармы?— деп сорады.

Эмине ясама первасызлыкънен омузларыны къысып:

— Меним Ремзинен ишим ёкъ!— деп джевапланды.

Эмине эр кунъ дегендай хастаханеге къатнап, Ремзини зиярет эте эди, амма, буны бабасындан яшырмагъа тырышты.

— Тентек!— деди Меджит агъа ачувиен,— сепде инсаф, видждан ёкъ экен!..

Эмине бабасынынъ сонъки сёзлерини эшитмегенден олып, кулюмсиреп эвге кирди.

Меджит агъа исе сомурдана-сомурдана ишке чыктып кетти.

«КЪ УДАЛАР»

Эгер, эвдски вазнет бойле бир кереден чаталлашаджагыны билген олса, Сейдали иштен кяйткянда ярынга рухсет алып келир ве ишке чыкмаз эди, амма, не япсын, кябаат озюнде олды, алдырамады. Изинсиз иштен кялувнын чиркилигинден башкя, кяуруджылыккя кетиреджек джѳремеси де оня яхшы белли эди. Чюнки самосвалларнын бириси кельмесе дев киби экскаватор яры-ярынга чалышаджакъ.

Яхшы ки, саарь вакъты, чилтер торбасына уйленик смеини кюйип азбарга чыккянда Сейдалинин кяршысында Эсма кяртана пейда олды. Сейдали кяртананы незакетнен селямлап, оня озь риджасыны билдирди:

— Джаным битай бизим эвге кене де козь-кюлакъ ола берингиз! Керек олса бир чаренен манга хабер этерсиз...

Яш кюрантанын янгызлыгыны корьген кюмшу кяртий сонки кунлерде олары сыкъ-сыкъ ѳктяй ве элинден кельген ярымдан кячыпмай, керекли кешешлерни

бермесе тырыша эди. Сейдали къартийни алгышлап, тез-тез гаражгъа ашыкъты. Лякин юрегиндеки раатсызлыкъ ятышмады, кеткен сайын къабарды. Мазаллы «МАЗ»—нынъ кенниш кабинасы бугунъ онъа тарашлыкъ эткен киби корюнди, йымшакъ миндерли отургучу дерсинъ ки, тикенли тельнен толдурылгъан эди.

Экскаватор самосвалгъа топракъ юклеген арада, тарсыкъув толу бакъышынен Сейдали малле сокъагъына тикилип, сабырсызлыкънен эвден хабер бекледи. Уйлеллик токътав вакъты еткенде, о аркъадашларына озъ мерамыны айтып анълатты:

— Бир аякъ эвге барып кельмесем, джаным раат олмайджакъ. Кечиккен киби олсам дарылманъыз.

— Раатсызланма, Сейдали, экскаваторны бизлер темни этермиз, иш акъсамаз!— дедилер онъа шоферлер.

Оюкълы-чукъурлы ёл бою тоз къопартып, Сейдали къуруджылыкъ мейданлыгъындан шеэр сокъагъына чыкъты ве шу саат октем «МАЗ»—нынъ гурюльтиси шиддетлешип, суръати эпкинлешти. Лякин, келеджекте бойле балабан машиналар пейда оладжагъыны эсапкъа алмай япылгъан эски малленинъ тар аралыгъы, онынъ аркетини сакинлештирди.

Елнынъ келнишксизлиги себебинден кыйметли дакъикъаларны гъайып эткенине зарланyp кететкъанда, насылдыр, бир акъчпль боялы «Волга» Сейдалининъ пешине такъылып, созакълы сигналнен ёл бермесини талап эте башлады. Сейдали гевсезе «Волга» нынъ

арты кесильмез теляшлы давушыны эшитмез киби озь ёлуна девам этти.

«МАЗ»нынъ инатлыгыны дуйгъан ашыкъчап «Волга» къалдырымгъа тырмашып огге чыкъты ве ёл кестирип токътaды. Онынъ айдаджысы — сары перчемли йигит ачувнен Сейдалиге атылды:

— Къулагъынгъа тапа тыкъылдымы, ёкъса? Мынавы юмрукъны къулакътозынгъа яплаштырсам, акъылынъ келир эди, амма, ери дегилъ! — деди.

Сейдали сабырнен пармакъларыны йыгыштырып озюнинъ мазаллы юмругъыны сарышын йигитке косътерди де:

— Мынавы бири сенинъкинден салмакълыджа олса керек, юмругъынгъа джебинъде тут! Ёлнынъ тарлыгъы меним къабаатым дегиль. Мангъа козьлерингъи акъыйтма! — деп джевапланды.

Дава кергинлешти, тахкър толу ибарелерни бир-бирлерине сакътымай шыпыргтылар. Ахыр — сонъу сарышын йигит озь машинасына якълашып, беиз халатлы къадынгъа шикъетленди:

— Бойле видждансыз эриф, анда адам олсджегини анълармы, — деди де тез-тез «Волга»-ны кочирип козьден джойылып кетти.

Сейдалининъ юрегиндеки раатсызлыкъкъа, энди, бир де видждан азабы къатылды. Эбет, бош ерде аджеле ярдым машинасы ойле ашыкъмаз эди. О, шоферликъ япа башлагъанындан берли бойле къолайсызлыкъкъа сюфте огърады. «Асыл шу гевезенинъ сигналыны эшиткеним киби кенарламакъ керек эди, чиркин олып чыкъты. Эбет, оны хастагъа чагъ-

ыргъандырлар, ашыкъса керек»— деп ойланды. «Айды, оладжакъ олды, барсын, бу айнынь хатасы да буныньнен кечсин»...

Бунарлы тюшюнджелерге къапылып, Сейдали бир аз токъталып турды да сонъ яваштан стартёрге басты. Пытракълы ёлнынь чокъы кетип азы къалды дегенде, къабургъасында «Аджеле медицина ярдымы» деп язылгъан акъчиль «Волга», энди, ашыкын кериге къайтаткъаныны эсledi. О машинасыны кенарлатып кечмеге ёл ачты, сарышын огълап ачувлы бакъышыны Сейдалиге ташлап, ель киби кечин кетти.

Сейдали ёл къапыгъа келип еткенде Эсма къартана марамасыны орытип эвден чыкъаята эди. О, Сейдалини корьгени киби шефкъатсыз козьлерини ялтыратып:

— Даа япъычыкъ Зоре шерфени локъсаханеге озгъардыкъ, энди озюм де, онынъ артындан кетмеге чыкъаяткъаным. Айды, балам сен ишинъден къалма, мында бизлер, къолумкъомшу керек ярдымны япармыз, ишшалла, хайырлы кечер,— деди.

Меселенинь асылына еткен Сейдали энъсесини къашып алды да,— машинагъа, би-тай, берабер кетейик!— деди.

Тенха аралыкълардан кестире берип, Сейдали локъсахане алдына келип чыкъты ве машинасыны чинар тереги талдасына чекти. Эсма къартана локъсахане азбарына кирип Зореден хабер алып кельгенджек, о, «МАЗ»-нынъ капогыны котерип, моторнынъ къойнуунда нелердир къармалай башлады.

Локъсахане азбарында айлапып чыкъкъан

акъчиль «Волга», шофери тозлы «МАЗ»-ны эслегени киби арскетини чапалатып:

— Сен менн излеп юргешинъ не я?— я сорады, Сейдалиден.

Сейдали капот астындан башыны котерип сёз къаткъан кишиге айланды да серт бакъышыны ашырмайми:

— Сен манъа пек керексинъ... Былтырки къар киби...— деди.

— Инсан-инсангъа эр вакъыт керектир, сен манъа дарылма, достум, бизим иште сабырлы олмакъ кечмей. Ишимиз ойле. Сенинъ хаберинъ ёкъ, анавы заваллы къадынны зарзорнен локъсаханеге етиштирдим. Яры ёлдан вайвалап башлады, гъариб...

— Мен оны сенсиз де етиштире билир эдим...

— Демек, биз экимиз де бир «тавшан» пешинден къувалашкъан экенимиз де!— сарышын йигит кок козьлерини тааджиппен тегереклендирди.

— Сизлер, адамны озъ къадынына хызмет этмеге къоймайсыз да... Ашыкъып, ишимни ташлап чаптым, кене де етиштиралмадым, къыргый киби ёлумны басып, алып къачтынъ...

Сейдалининъ шакъа татыгъан сёзлери сарышын йигитни хошландырса керек, о юректен шакъылдады.

— Локъсаны бойле тозлы-пастлы машинагъа миндирмек оламы?! Мен оны мынавы «къарылгъачнен» беш дакъыкъада алып кельдим,— деди сарышын огълан. Сонъ шакъанен къошты:— Токъта сен, огълунъ осип буюген сонъ, мен онъа пасыл этим сен бугунъ, онынъ ёлумны кескенинни айтырым, о сеннен эсаплашыр...

— Я къыз олса?..

— Фаркы ёкъ. Энди космоскъа къызлар да уча башладылар...

Эки шофер ярым саат эвельси олып кечкен чатышманы унутып, муаббетликнен субетлешмекте, кулюшмекте эдилер. Эсма къартийнинъ пейда олувы оларнынъ лакъырдысыны больди.

— Козюнъ айдын, балам, дедим де, хайырлы кечти. Зоре шерфенинъ къызчыгъы бар!

— Кордюнъми зевкынъ!— сарышын йигит севинчен багъырды, дерсинъ ки, бу хабер Сейдалиден пек онъа ант эди.— Хысмет олса, къудалашамыз, меним огълум тезден учъ яшыны толдурадjackъ...

Сейдалининъ ёргъун чересинде хош тебесюм асыл олды. «Худжур адам, даа демн, энъ гъарез душман киби сёгди, тахкъирледи, энди, эписини унутып, дегенние бакъ!»— деп ойланды. Таш мердивенлерден энеяткъан бяз халатлы къадын шоферге ишмар этти. Сарышын йигит Сейдалиге бир къач джыллы ибарелер айтып машинасыны кочюрди. Сейдали онъа озъ тешеккюрини айтып етиштиралмады, акъчиль «Волга» бирден тайылып ёкъ олып кетти.

Шу кунъден сонъ, шеэр бою бу эки машина бир-биринен расткелишкен сайын, «тазе къудалар» киби сыджакълыкънен бир-бирлерине къол саллап кече, ара тапкъанда токъталып, чин гонъюльден субетлеше, дерсинъ ки, келеджектеки къудалыкъкъа олар джан-юректен инаналар.

Эбет, келеджектеки къудалыкъ осип — етеджек яшлардан багълы. Лякин бугунъки досг-

лукъ, яринки къудалыкътан яхшыдыр. Достлыккъа, муаббетликке етер шей бармы? Барсын, о базы вакъытлар бойле къолайсыз-джа, даванен башлансын... Достлукъ инсан омюрини яраштыргъан, оны енгиллештирген бир чечектир. Шай дегильми?..

ИРИШИЛЬМЕГЕН

Х А Я Л

«Бирлик» колхозынынъ бухгалтери Зени Кемалов ишнин битирип, филармония концерт залына ашыкъты. О, билет кассасы огюндеки невбетте, «Коммунар» колхозынынъ бухгалтери Джафер Лёмановгъа расткельди. Олар башкъа-башкъа районларда ишлеселер де, хызметнен шеэрге кельгенде, я театрлерде, я да концертлерде косътерильген янъылыкъларны коръмейип къайтмай ве мында мытлаккъа бир-бирлеринен корюше эдилер.

Шимди, де бир-бирини расткетиргенлерине юректен севинселер де, Зени Джаферге шакъа этип:

— Бакъ онгъа кене менден эвель келип чыкъкъан... Данма меним ёлумны кестирип юре,— деди достунинъ къолуны сыкъып.

— Сен озюнгъ меним кольгеме басып юресинъ... къайда барсам, пешимден тактылып келесинъ... сенсиз бу шеэрде адым атмакыннъ чареси ёкъ...

Олар къол тутышып, къучакълашты ве дожшкъунлыкънен кулюштилер. Расткеллишке экиси де къувангъаны корюнин тура. Эгер

кунь-эвелннн сѣзлешкен олсалар бала-
бан шеэрде бойле онъайтлы корюшалмаз эди-
лер.

Концертнинъ башламасына беш — он
дакъикъа даа бар эди. Олар залгъа кирип,
озь ерлерине отурды ве бугуньки концерт
хусусында сѣз ачтылар.

— Бугунъ бизим Гулюмсер де йырлай-
джакъ экен,— деди Джафер ве достунынъ фи-
кирини сынар киби Зениге козь ташлады.—
Мен экинджи автобускъа минип, аселет онынъ
чыкъышыны сейир этмеге кельдим.

— Сайымы? Яхшы экен де!— деп Зени эс-
джанннн Джафернинъ омузыны таптап алды.—
Эгер Гулюмсер йырлайджакъ олса ишлер юр-
ген экен де...

— Не йырлар, билъмем,— деди Джафер,—
дюн саба бизлерни биринджи концертине
чагъырып, колхозгъа телефон эткен эди. Ана-
сы хасталыгъы себебинден келамады...

— Аферни кызгъа! Энди иджраджылар
сырасына кирди, десе...

— Кирди амма, халкъ огюнде масхара ол-
маса, яхшы...

Джафернинъ лафындан даа кызына бу
саада къатты ишанч косьтерни оламагъаны
сезилип тура эди.

— Оны саанагъа чыкъармаздан эвель анъ-
лайышлы адамлар тешкергендирлер, сен раат-
сызланма, асаба.

Достунынъ сѣзлери Джафернинъ юрегини
кемирген шубе къуртуны гъайып эталмады.
Онынъ юрегиндеки кедер ве къуванч бир-би-
рине къарышып арта берди. Онынъ буюк кым-
зы Гулюмсер учь йылдан берли Левлет консер-

ваторнясынынъ йырлав болюгинде окъумакъта
ве бойле месуль чыкышга булунаджагъы
сюфте эди. Бойле дакъикъаларда ким эе-
джанланмаз?..

Концерт башлады. Йырджы ве оюнджы-
ларны сейирджилер гурьдели алгъышларнен
озгъардылар. Ниает, невбет Гулюмсерге ке-
лип етти. Саана алеминде сюфте пейда олгъан
бу яш кызыны сувукъкъапылыкънен къаршыла-
дылар. Бу Джафернинъ раатсызлыгъыны бир
къат даа арттырды. Энди, онынъ багъырында
ялынъыз кедер азабы къалды.

Лякин Гулюмсернинъ муляйим ве озю ки-
би тазе давушы залнынъ кенеш таваны астын-
да далгъалана башлагъанда, Джафернинъ
ичине севинч ышыкълары кирди. Сейирджилер
де сакинден нефес алып киби динъледилер.
Йырнынъ ахырында кок гурюльтисини анъ-
дыргъан алгъышлар, оны еди къат кокке ко-
тердилер. Сейирджилернинъ талабынен Гу-
люмсер озъ йырыны даа да хош ве джошкъун
бир сеснен текрарлады.

Эль чырпмалары бир аз тынгъан сонъ Зени
Джафернинъ къулагъына эгилип:

— Корьдюнтъмы, яшлыкънынъ мувафакъие-
тинни?— деди. Ве озъ ифтихарыны яшырмайип
иляве этти:— Аферин кыызгъа! Бабасындан
артта къалмайджакъ...

Джафернинъ козьлери севинчтен бунар-
ланды. О джеб явлыгъыны чыкъарып гизлиден
козьлерини сълмек истеди, лякин буны Зе-
ниден яшырмакъ мумкюн дегиль эди.

— Сен чекимме, достум,— деди о Джафер-
ге.— Къуванч козьяшларындан утанмакъ ол-
маз...

— Такъдирге шукюр, бу куньлерни де корьдик...

— Эбет, йигирми йыл эвелиси Акъчакъылдаки корюшюмизни хатырлагъанда, бу куньлерге шукюр этмек керекмиз,— Зени теренден кокус кечирди.— Шай дегильми?

Джафер индемели. Оларнынъ йигирми йыл эвелиси олгъан корюшювлери ялынъыз экиси не белли эди...

* * *

...Куньбатыгъа тараф тыгъыргъан дженк далгъалары душман ювасына сткенде, Зени Кемалов агъыр яраланды. Бир къач айлар госпитальде тедавийленген сонъ тувгъан Акъчакъылгъа келип чыкъты.

Джафер Лёманов койде экенини эшиткени киби Зени даяналмады, эки достунен корюшмеге ашыкъты. Айланыр куню сабасы тёшегинден тургъанынен къаршы малlege адымлады.

Оларнынъ унутылмаз достлугъы кой мектебининъ биринджи сыныфында башлагъан эди. Еди йыллыкъ мектептен сонъ театр техникумына къабул олунгъан истедатлы кеманджи Джафер Лёманов, озюнинъ джан досту Зениге де техникумнынъ хореография болюгинен кирмесини тевсие этти. Чалгъы ве оюн севдалары бу эки йигит, озь омюрлерини индже санаат хызметине багъышлайджакъ эдилер.

Лякин апансыздан къопкъан дженк афаты оларнынъ бу хаялларыны тамырындан балталады. Бинълернен, миллионларнен яшдашлары киби Зенинен Джафер эллерине силя алып, атешли дженк ёлларына тюштилер.

Мыллар бою сюрген дженк гурюльтисинден сонъ тынч Акъчакъылда тувгъанлары ве дост-эшлернен корюшюв Зениге татлы тюш кибн корюндн. Онынъ пек чокъ яшдашлары ве койдешлерн, даа фронтларда дженклеше, бир чокъларынынъ телеф олгъанлары акъкъында къара хаберлер кельген...

Къаршы маллеге еткенджек Зени керсги кибн табдырыкъты. Ремзие апте арбий урбалы йигитни корьгенинен ёлкъапыгъа чапты.

— Вай, балам, Зени, сенсинъми?!— деп онынъ бойнуна сарылды.— Шукюр, аман-эсен келип чыкъкъан экенсинъ. Буюр, ичериге кир...

Зени алчакъ таванлы салкъын бир одагъа кирди. Орталыкъ чым-чырт. Ремзие апте онъа сет устюнден ер корьсетип:

— Отур, балам. Джафер тизесине таба айлангъан эди, шимди мен онъа хабер этерим,— деди ве къапыгъа ынтылды. Лякин Зени недир сорамакъ истегенини эслеп, токъталды.

— Сонъ, сагъ-селяметсизми? Джафер не вакъыт кельди?

— Эки ай олса керек... Джафер, гъарипчик, насыл да олса къайгып кельди, амма, бабасындан аля-бугунъ хабер-тебер ёкъ...

Ремзие апте торлангъан козьлерини шер-бентисининъ уджунси сильди де эвден чыкъты. Зенининъ козюне диварда асылгъан эски кемане илишти. Бу Джафернинъ унутылмаз тюси. Ремзие апте оны козь бебегидай сакъласа керек.

Тезден софада Джафернинъ шаматасы эшитильди. О къапыны ачып пертавнен ичерн кир-

ди. Къолларыны керип Зенининъ бойнуна сарылды. Олар сыджакълыкънен, бир-бирлерини къучакълап сет устюнде юмарландылар.

— Бакъ сен онъа!— деди Джафер тааджипнен достунынъ козюне тикилип.— Бизим Зени келип чыкъкъан, хаберимиз олмады. Къачан кельдинъ.

— Акъшам... Кеч олгъанда — деп джеваланды Зени.— Сенинъ койде экенинъни анълагъанымнен сабырым чыдамады, санъа чаптым...

— Пек яхшы эткенсинъ. Сагъ ол!— севипче толгъан козълерини о Зениге тикти.— Айды, айт бакъайым, корюшмегенимизден берли не ерлерде олдынъ, нелер корьдюнъ?..

— Эр кимнинъ корип-кечиргенилеринден бир къысмыны манъа да корьмеге сыра тюшти. Волга ялысындан мавы Дунайгъа къадар ёл кечтим. Энди госпитальден эвге кайтардылар...

— Менимки де ойле олды. Аскерлик талийлеримиз де бир экен,— деди Джафер ве мазунлыкънен башыны эгди.

Оларнынъ юзюнде, насылдыр, бир бельгисиз кедер асыл олды. Юреклерде къабаргъан джошкъунлыкъ сербест субетлешмеге къоймады. Лякин корюшюв эшкъына толып-бошангъан къаделер бу кучьлюктен къуртардылар.

Дженктен эвельки бирликте кечирген кунълерини хатырлап башлагъанда Зени онъа дивардаки кеманени косьтерип:

— Къана, достум, бош лафнен къазан къайнамаз, кеманенинъни алса бакъайым,— деди.— Онынъ татлы сеси, топ, тюфек гурюль-

тилерн тынгъан сайын, къулакъларымда
янгъырады...

— Ойнайджагъынъ кельдимн? Сагъынгъан-
дырсынъ я?

Бу сёзлер Зенининъ багърына ялынлы ку-
сев киби тюштилер. О балагъыны когерип,
озюнинъ афы аягъыны косътерди.

— Бойле аякънен манъа оюн акъкъында
хаялланмакъ мумкюнми?— деп сорады о до-
стундан ве аджджы кулюмсиревнен кирпик-
лерини эндирди.

— Афы аякъ! Абайламадым... Багъышла
тувгъаным...

Зенининъ юреги гъайрыдан толукъты. Чы-
бырайым деп тургъан козьяшларны зорисе
тыйды. Джафер онынъ вазнетини анълап,
гонъюль алыджды сёзлер араштырды.

— Не япаджакъсынъ, достум, такъдир
ойле экен... Ана ватан эшкъына бизим нидже
яшдашларымыз яш джанларыны къыйдылар...
Эгер шимди сен манъа, чал ойнайым, деп
секирип турсанъда, мен санъа ич бир шей ча-
ламам,— Джафер Зениге давул чокъмарыны
анъдыргъан пармакъсыз къолуны узатты.—
Бойле эльнен кемане дегиль, давул биле
чалынмаз... Кеманемни мен энди куйген хаял-
лар хатрасына сакълайым...

Зени, онъа пармакъсыз къолнен кемане
чалув, энди, иришилъмез хаял олып къалгъа-
ныны анълап даа зняде мугъайды. Оларнынъ
фаджжалы назарлары бир-бирине чатышты.
Козъ зарларында пейда олгъан агъувлы там-
чылар янакъларында тыгъырдылар. Эбет,
йигирми экшер яшындаки бу йигитлерге озь

истеклерини, тельмирювли хаялларыны куют-мек къолай дегиль эди.

Ремзие апте, нидже хорлукълар ве нидже азаплар чекип кечирген ана — яшларнынъ вазиятини яхшы аяълай эди. Лякин, о гъариб, озюнинъ меджалсызлыгына бакъмадан, йнгиглерни рухландырмагъа джесарет тапты.

— Олды, оллы энди, джанларыгъыз сагъ къалгъанына шукюр этигъи! Бир тилим отъмек сизлергеде тапылыр. Собес янында инвалидлер ичюн бухгалтер курслары ачылгъан дейлер. Окъур, зенаат санби олурсыз...

Екъ, Зенинен Джафер бу дакъыкъалары бир тилим отъмек ичюн дегиль де, дженк алевинде янгъан татль хаялларындан марум къалгъанларына окюне эдилер...

БАДЖАНАКЪЛАР

Автогаражнынъ тенхаджа бир кошесинде машина тамирнен огърашкъан шофер Эдемнинъ къулагъында, насылдыр, таныш бир сес янгырады:

— Ишлер къолай, баджанакъ!

Эдем машина тюбюнден башыны котерип, сёз къаткъан кишиге чевирильди.

— А... мераба, Асан баджанакъ!— Эдем кирли авучларыны силип, хош гонъюльнен Асаннынъ къолуны сыкъты.— Аманлыкъмы асабам? Бала-чагъадан не хабер?..

Олар бир-бирлеринден ал-хатыр сорашып машина талдасына чёктилер. Сонъ вакъытларда Эдемнен Асан сийрек-сепселек корюшкенлеринден, азырки субет бир кереден къызышып кетти. Лякин иш арасы лакъырдым чокъ узатув къолайсыз олгъанындан, Асан еринден турды ве Эдемнен сагълыкълашып:

— Айды баджанакъ, мен кеттим,— деди, Келеджек джума Асепенинъ догъгъан купони къайд этмек истеймиз, мытлакъ топлашып келинъ! Апъладынъмы? Кельмесенъиз джаным агъырыр...

— Барырмыз, мытлакъ барырмыз. Ичи-
леджек шарабынъ олсун...

Эдем бир аз Асаннынъ пешинден бакъып
турды, сонъ машинасына тараф адымлады.
Ишнин девам этмекте олгъан чиленгир йигит
онъа тикилип:

— Бу сизнинъ «баджанакълыгъынъыздан»
мен ич бир шей анълап оламайым,— деди.—
Къадынларынынъ апте-къардаш олмайып
да, сиз Асан агъанен пасыл баджанакълаш-
тынъыз я?

Мында бу суалыннъ джевабынен меракъ-
лангъанлар аз дегилъ эди. Эдемнен Асаннынъ
агъа-къардаш киби дост-муаббет яшагъан-
лары, бир къач йыл эвелиси къолма-къол яр-
дымлашып озълерине янъы эвлер къургъан
вакът бу меселсиннъ асылына ирмек исте-
генлериннъ сайысыны арттыргъан эди.

Эдем чиленгир йигитнинъ суалине джевап
оларакъ:

— Догъру, къардашым, бизим баджанакъ-
лыкъ алектине бепъземей,— деди. Сонъ енъ-
гильден кокюс кечирип къошты:— Омюрде
ойле бир анълашылмаз алларгъа расткелине
ки, инсанлар биринджи танышлыкъпен озъ
аралары тувгъанлашып къалалар. Меним ба-
шыма да бойле бир ал кельген эди...

Уйлеллик токътав вакъты, аштан-сувдан
сонъ, тютюн якъкъан арада, чиленгир йигит
деминки суалын текрар къозгъалап чыкъар-
ды. Ондаи къуртулмайджагъынъ анълагъан
Эдем, къыскадан анълатып ташламагъа
къарар берди.

Кунъ бою бир-бири пешинден къувалаш-
къан сия булутлар, къашкъарарды дегенде

йылдырым къамчыларыны ойната башладылар. Дешетли гурюльтинен къарышып сазагъанлы сагъанакъ къуюлды. Орталыкъны терс олмаз эди, къатын...

Эдемнен Ассене Меръемчикни юкълатып, бир аз вакъыт озь аралары лакъырыдлашгы, сонъ бир-бирини такълитлер киби, озьлеринде татлы-татлы эснемсеге башладылар.

— Яхшы адамнынъ ятар вакъыты олды, гъальба,— деди Эдем еринден туруп.— Ятсакъ терс олмаз эди, къатын...

Ассене тѣшек ачмакъ мерамынен экинджи одагъа кирди. Эдем кольмегини чыкъарып ильмсеге ынтылгъанда, сакинден тыш къаны тасырдады. О ягъмур тамчыларынен чубарлапгъан пенджереден азбаргъа козь ташлады. Лякин, сия геджеини тюпсиз теренлигинде ич бир шей сечмекнинъ чареси ёкъ эди. Эдем къайта баштан кольмегини кийип софагъа чыкъты.

— Ким онда?

— Ассене Зевадин мында яшаймы?

Эдем къапыны ачты.

— Мында... киринъиз...

Сыланыхъ урбаларындан ягъмур тамчыларыны акъыза-акъыза узун бойлу, орта яшлы бир адам босагъадан аглады. Огдекки одада Эдем онъа бош скемленн корьсетти.

— Кеч, отурынъ, Ассене шимди чыкъар,— деди ве озю экинджи одагъа кирип кетти.

Мусафир Эдемнинъ теклифини эшитмез киби, аякъ устюнде къалып, чет-чевресине козь ташлады. Бу арада орыекли перде артындан Ассене пейда олды. О бир аз гокъгалып,

вакътсыз келип чыккъан мусафирни козь этип турды, онынъ юкъсырап сюзюльген ёргъун козьлерни яваш-яваш ирилешип, сонъ бир кередеи тегерекленип кеттилер.

— Вай! Бакъсанъыз, Асанмы шу?!— деп шашктыплыкънен сёйленди ве эллерини керип мусафирге таба атылды:— Асан! Сенсинъ-ми!?..

Асене онъа якъынлашмадан апансыз теэсурат кучюне даяналмай, пычылгъан терек киби ерге серильди.

Мусафир ап-акъ кесильген бичаре къадынны котерип сетке ерлештирди. Бу арада сув толу мешребенен Эдем етип кельди.

Умютсизден бир-биринен чыбалып орьмелешкен табнат ве такъдир вакъиалары, бу левханынъ иштиракчилерини теренден сарсытты. Лякин, уфукъкъа догъру ёнеген йылдырым ёлакълары кок гурюльтисини тындырды, номай сагъанакълар яваш-яваш къырлар артына оздылар. Орталыкъны тынч тазелик къокъусы сарды. Келеджекнинъ сабасы айдын ве аджайип оладжагъына шубе къалмады.

Асененинъ вазнетини ёрукълаштырмагъа керекли тедбирлерни корип, Эдемнен мусафир татлы юкъудакн Мерьемчикнинъ тёшегине якъынлаштылар. Мусафир, Морфей къуджагъында эркеленген муляим къызчыкънынъ алтын сачларыны сыйпап, манълайындан опти. Онынъ назик дудачыкъларыны хош тебессюм тельгендирди.

Мусафирнинъ къайгъы ве азап толу козьлерни торланды, лякин о агъувлы тамчыларыны ютар киби, яшырмагъа тырышты. Озюнинъ туманлы тюшюнджелерине берилип, о бир аз

индемей турды. Сонъ яваштан артына айланып Эдемге козь ташлады.

— Кеч вакъыт раатсызлагъаным ичюн мени багъышланъыз. Геджелер хайыр!— гонъюльсизликнен бу сѣзлерни айтып, мусафир къапыгъа ынтылды.

— Токътанъыз! Яры гедже мали къайла кетесиз я?— деп Эдем онынъ омузындан тартты.— Бу сизнинъ къораптанъыз... Чекинменъиз... Бу эвден мен чыкъмакъ борджлум... Мен, мына, шимди кетейим...

— Ёкъ, ёкъ джаным... Меним сизге ич бир тюрлю сѣюм ёкъ... Талийим ойле экен, не япайым. Сиз раатсызланманъыз...

Бу дакъикъа Эдем озюни, не ичнюдир, багъышланмаз джинаетчи киби не этти. Онынъ къаршысында тургъан алидженап виджданлы адамнынъ бутюн бахытсызлыкъларында баш себепчи Эдем озюни сайды. Умютсизден пейда олып, бу эвнинъ тынчлыгъылы бозгъаны ичюн, озъ невбетиндже, мусафир де дуюлыр дереджеде эеджанланды.

Ильки дакъикъалардан башлап оларнынъ юреклерини кемирген къолайсызлыкъ яваш яваш чезилип кетти.

— Риджада булунам, айып этменъиз,— деди мусафир текрар сѣзге башлап.— Секиз йылдан берли олар меним гедже-кунъдюз эсимден чыкъмай эдилер. Келип поезддан тюшкеним киби, гедже-медже демеден, оларны коръмеге ашыкътым. Бир аз къолайсызджа олды амма... сиз меним вазнетимни анъламакъ керексиз...

— Ёкъ, джаным, айып олгъаны не я... сизнинъ еринъизде эр ким ойле япар эди...

Сиз манъа мында геджелемеге рухсет
этинъиз, ярын саба бу эвден мен озюм кете-
рим.

— Мен сизиниъ айле бахтынъызны бозмакъ
ичюн кельмедим,— дели мусафир Эдемге.—
Сиз мени янълыш анъладынъыз. Адынъызны
да бильмейим...

— Эдем... Эдем Хайбуллаев...

— Яхшы, пек яхшы,— деп текрарлады му-
сафир.— Адым Асанлыр. Асан Абдуллаев...
Мени бу ерге асретлик азабы айдаштырып ке-
тирди. Шу асретлик араретини сѣндюрмек
истедим. Макъсадым шу...

— Пек яхшы эткенсиз. Къоранта, бала...
Лякин бу фелякетте Асеннинъ ич бир тюрлю
къабааты ѳкътыр. Сизни Моздок фронтында
эляк олды деген кягъытны о гъарип аля —
бугунъ сакълай.

Эдемнинъ мазунъ бакъышы Асангъа чевн-
рильди.

— Бундан эки йыл эвелиси таныш-билиш-
нинъ тевсисинен биз Ассне иле эвленип, эли-
мизден кельгенине коре Меръемчикни асрип-
осьтюрге, тербелсеге къарар бердик. Чюн-
ки ялынъызлыкъ эм оны, эм де мени кереги
киби тюнъюльдирди. Ольгенлер бир даа къай-
тып тирильмейджеклери де бълли шей, деп
тюшюндик...

Эдем тыныкъ-тыныкъ лакъырдысыны де-
вам этип, ара-сыра эп даа озюне келалмагъан
Асеннинъ хатирини кирип сорап эди.

— Меръемчикнинъ тувгъан бабасы сагъ-
селямет къайтып кельгенине мен джан-юрек-
тен севинем,— дели Эдем.— Энди сиз озъ
аилентизни къалмакъ керексиз. Эгер изни

этсенъиз, мен синзинъ энъ якъын, энъ сампий достунъыз олып къалмагъа азырым.

— Алидженап теклифинъиз ичюн буюк тешеккюр, Эдем. Яъкин бу меселени ялынъыз Асене озю чезе билир. Къысмет олып, ярын саба Асене эсини топлап озюне кельсе, ишнинъ асылыны онъа айгып анълатармыз. О насыл мунасип коръсе, ойле де олур...

— Дегенинъиз пек догъру.— Эдем еринден турды.— Сиз узакъ ёлдан, ёрулгъандырсыз, ятайыкъ...

— Зарар ёкъ, Эдем— дели мусафир.— Аскерлик ве ондан сонъ эсирлик гъурбетинде эр сой хорлукъларгъа алыштым. Фашист концлагерьлерининъ дешетлери акъкъында бельки озюнь де эшиткендирсинъ...

Эдем ватан дженкининъ актив иштиракчисин олса да, эсирлик азабы чекмеген эди. Асаннынъ шимди айтып ташлагъанларындан онынъ сачлары тим-тик олдылар.

Вакъыт яры геджени авгъанда субетининъ арты кесильди. Къаранлыкъ оданы терен сукюнет сарды.

Айланыр куню сабасы олар учевлешип субетлештилер. Къаргъышлы дженктен къалма пытракълы бу меселе, Асененинъ ирадесинен, онынъ биринджи акъайы, Меръемчининъ тувгъан бабасы файдасына чезильды.

Акъшамгъа тараф олар Эдемни озъ тувгъанлары киби озгъардылар. Чокъкъа бармадан Эдем токъума фабрикасында ишлеген Асененинъ якъын досту Лидагъа эвледи.

Оларнынъ къоранталары арасындаки достлукъ
ве муаббетликке аля бугунъ таныш-билишлер
ве къолум-къомушулар сукъланалар.

Мына бу шекильде Эдемнен Асан бири —
бирлеринен «баджанакълашты» ве Асененен
Лида нсе апте-къардаш олып къалдылар...

МУНДЕРИДЖЕ

Бахт анахтары	3
Мукъаддес къаиде :	10
Эски достлар !	16
Акълы тазир :	23
Яшълыш адым :	28
Бозгъуилыкъ ! !	33
Хайырлы къаза :	47
Гармонь : !	52
Джанбазовлар ! :	59
Янгъын : !	78
«Къудалар» ! !	87
Иришилъмеген хаял :	94
Баджанакълар : :	102

На крымско-татарском языке

Якуб Зекки

КЛЮЧ СЧАСТЬЯ

Рассказы

Редактор Септумер Эмпи

Ресимлер редакторы И. Цыганов

Рессам Ю. Павлов

Техникий редакторы Т. Смирнова

Корректор Р. Къадырова

Басмахансге берильди 28/II 1969 Басмагъа рухсет этильди
30/V 1969 Форматы. 70x90,³/₄ Басма табагъы 3,5 Шартлы
басма табагъы 4,09 Непир табагъы 4,5 Р—11904 Тиражи 10.000

Гъафур Гъулям адына бедийиъ эдебият неспринты. Ташкент
Низвий сокъагъы. 30 Шартнаме 130—68

Озбекстан ССР Министрлер Совети Матбуат Девлет Комитети-
нингъ Ташкент полиграфкомбинатында азырланган матрицадан
7-басмахансде басылды. Ташкент. Хорезм сокъагъы. 9. 1969.
Сымарыш № 249). Фияты 15 к.

Т Ю З Е Т Ю В

Санфе	Сатыр	Янгылыш	Догъру
91	3-илли юкъа- рыдан	..	..ден
104	4-илли юкъа- рыдан	..терс олмаз эли къатын	..титис манзар сарам

Заказ № 2499

15 K.

